

Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Jogász egyetemi szak
Jogtörténeti Tanszék
Levelező Tagozat

Országos Tudományos Diákköri Konferencia
OTDK dolgozat

Házassági szerződések a XVIII-XIX. századi
Veszprém megyében

Szerző: Hofferné Hanich Erika

IV. évfolyam

Témavezető Tanár: Dr. Barna Attila

Egyetemi Adjunktus

2010.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
Előszó.....	4
I. A németek betelepítése.....	6
I. 1. Veszprém megye betelepítése.....	6
I. 2. Zirc környéki német falvak.....	9
II. Kik is azok a svábok?.....	11
III. Urbárium, contractus, telepítőlevél.....	11
IV. Nyelvi és a jogi kettősség a magyarországi németek életében.....	14
V. A házasságról általában.....	17
VI. A házasság jogi gyökerei.....	19
VII. Párvalasztás.....	23
VIII. Hitbér(dos).....	26
IX. Móring - (Morgengabe).....	28
X. Házassági szerződések.....	30
X. 1. A Házassági szerződések célja és elnevezése.....	30
X. 2. Mikor érvényes a házassági szerződés?.....	32
X. 3. Alku és hozomány.....	33
X. 4. Mit jelent a szerződés tágabb körben értelmezve?.....	39
X. 5. Az özvegyek és gyermekeik.....	40
X. 6. A „vőülmenés”és a vallás kérdése.....	41
X. 7. A szankciók és a házassági szerződések megszűnése.....	42
Összegzés.....	42
Felhasznált irodalom.....	48
Ábrák, képek.....	52

„Az emberi öntudat alapja az emlékezet,
a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezet.”

/Babits Mihály
Nyugat, 1910/

Előszó

Dolgozatomban eredetileg egy hosszú folyamat egy lépését szerettem volna nagyító alá venni és a részleteket felfedezni, megismerni és bemutatni. Ez a folyamat a párválasztástól a házasság megkötéséig vezet. Célom az volt, hogy csak egy szeletet dolgozok fel, és csak erről a részből írok. Ez pedig a házassági szerződések témája. Ennek az intézménynek az eljegyzést megelőző kialakulásáról, szokásainak, hagyományainak bemutatásáról, valamint a házassági szerződésekkel kapcsolatos vizsgálataimról kívántam dolgozatomban szólni.

De rá kellett jönnöm, hogy a házassági szerződések magában nagyon érdekes téma, de hogy teljes képet adhassak róla, ahhoz azokról az emberekről is kell írnom, akik ezeket a szerződéseket írták. Mivel a Veszprém megyei házassági szerződéseket választottam nagyítóm célpontjául, ezért az itt élő német nemzetiségű emberekről, a németek betelepítéséről is kutatnom kellett.

Ez a nép nem alkotott idegen testet a társadalomban, hanem annak szerves, bár sajátos arculatú, kiegészítő részeként létezett.

Mielőtt hozzákezdtém volna a munkámhoz, a betelepítésről, a házassági, lakodalmi szokásokról olvastam, tanulmányoztam a néprajzi kutatásokat, vizsgáltam a jogforrásokat és a jogszokásokat. Több alkalommal felkerestem a Veszprém Megyei Levéltárat, a Zirci Apátsági Levéltárat, a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárát Pápán, valamint a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattárát, a Bakonyi Múzeum Régészeti Adattárát, ahol házassági szerződéseket és házassági anyakönyveket olvastam, vizsgáltam, a jogszokásokat kutattam, telepítési szerződéseket olvastam, valamint felkerestem a nagyesztergári plébániát, ahol a Historia Domust olvastam, vizsgáltam.

Ezek a szerződések is, mint minden más szerződés, a jogokról és a kötelezettségekről szólnak, amelyeket kölcsönösen tiszteletben be kellett tartaniuk a szerződő feleknek a társadalmi béke és a békés egymás mellett élés érdekében. Tanulmányozásuk páratlan élményt nyújtott számomra, bár az eredeti, nehezen olvasható szövegek elolvasása néha komoly feladatot jelentett. A forrásszövegeknél a szavak egybe- és különírása sem a mai helyesírást követi természetesen és gyakran értelemzavaró is volt emiatt.

Az anyaggyűjtés mindezzel együtt még sem lehetett teljes, hisz úgy gondolom, hogy még nagyon sok kutatást és vizsgálódást lehetne a németiség kutatásával kapcsolatosan végezni.

A dolgozat megírását izgalmassá teszi számomra az, hogy megtaláljam a felszín és a részletek mögött rejlő lényegét, és nagy kérdés, hogy vajon rátalálok-e olyan idézetekre, amelyek értelmezésével mindezt megvilágíthatom.

Áttanulmányoztam a németek Magyarországra történő betelepítését, de mivel ez a téma egy teljes dolgozatot igényelne, ezért dolgozatom elején, csak a legfontosabb mozzanatokat szeretném kiragadni a betelepítésből. Részletesebben Veszprém megye és a Zirc környéki telepítésekről kívánok szólni.

A házasságnak a társadalmi jelentősége igen nagy volt, mivel a közösség számára új rokoni csoportosulás lehetőségét, új családi összetételt, a család számára számbeli, vagyoni és munkaerő növekedést, az utódok létrehozásának lehetőségét jelentette. A jó házasság tehát nemcsak társadalmi, gazdasági biztonságot ad, hanem a házasságon belül is biztonságot jelent. Nem csoda, ha a párválasztás nagy körültekintést kívánt. Ezért fontos volt, hogy a választott társ életrevaló, dolgozó legyen. A németek eszményképe a szorgalmas, beosztó, takarékos, céltudatos, vállalkozó feleség, illetve férj volt.

Az adatokat, az ismeretek közlését a XVIII-XIX. századra, valamint Veszprém megye, közelebről Zirc és környékének kis falvaiban fellelhető jogszokásokra, a szerződéseknek a jog folyómedréről való visszatükröződésére szeretném szűkíteni és bemutatni.

Az elolvasott szakirodalmakra, valamint az áttanulmányozott házassági-, telepítési szerződésekre támaszkodva és a sok személyes élmény adta érdekes megismerések, ismeretek sajátos volta miatt, a következő gondolatok jegyében tervezem dolgozatom megírását.

Csak ha múltunkat ismerjük, akkor igazodhatunk el igazán a jelenben és csak ezek ismeretében, alakíthatjuk a jövőnket. Minden kornak az a feladata, hogy megbecsülje az elődök által teremtett értékeket és törekedjen, az értékek gyarapítására. Az elődöket és tetteiket tisztelni kell!

I. A németek betelepítése

I. 1. Veszprém megye betelepítése

A némettség a Kárpát – medencében nem volt őslakos népesség. A németek egyes rétegei a történelem során különböző szakaszokban és hullámokban kerültek a mai lakóhelyükre.

A németek nagyobb számban a X. század végén, a feudális magyar állam megalapításakor tűntek fel ismét. A német papok és szerzetesek jelentős szerepet játszottak a magyarság keresztény hitre térítésében. Egész kolostorokat népesítettek be, mint pl: az altaichi szerzetesek a bakonybéli apátságot. A benépesítésben nagy szerepe volt annak is, hogy az első magyar királyné, Gizella szülőhazája a bajor hercegség volt, otthona pedig Veszprém lett.

Tervszerű telepítésről azonban csak a XII. századtól kezdve beszélhetünk. II. Géza (1141-1162) uralkodása alatt kezdődött meg a német nyelvű népesség nagyobb arányú betelepítése Magyarországra.

IV. Béla a tatárjárás nagy emberpusztítását is nagyarányú betelepítésekkel igyekezett ellensúlyozni.

A török uralom alól történő felszabadító háborúk, amik 1699-ig tartottak, ismét elpusztították Magyarországot. Az elnéptelenedés az ország középső és déli részét, a főképp magyarok lakta területeket sújtotta. Ez elkerülhetetlenné tette az újabb telepítéseket. A mai hazai némettség túlnyomó többsége a török hatalom letörését követő telepítések során lett új hazát Magyarországon.

1689-ben jelent meg az a királyi (III. Károly) telepítési rendelet, amely a telepítés feltételeit és módozatait szabályozta.

A telepítési akció, három nagy szakaszban fogta át a XVIII. századot.

Az I. telepítési akció tehát 1689 – 1740-ig tartott, és III. Károly uralkodása alatt zajlott le. 1712-ig csak spontán telepítési akciókról beszélhetünk.

1712-ben gróf Károlyi Sándor földbirtokos indította el a módszeresen kidolgozott, és szisztematikusan végrehajtott telepítések egész sorát.¹ A betelepítést a kamara és az arisztokrácia szervezte.

A német telepítés négy nagy övezete alakult ki:

1. Az ország középső része (Pest, Fejér, Veszprém-Esztergom megyék)

¹ Manherz Károly: A magyarországi németek Útmutató Kiadó második kiadás 1998. 3- 73. pp.

2. Délkelet – Dunántúl (Tolna, Baranya, Somogy megyék)
3. Kelet – Magyarország (Szatmár megye)
4. Dél Magyarország (Bácska, Bánság)²

Mária Terézia 1763. február 25-én kiadott rendelete indította el az 1763 – 1773 közötti második betelepítési hullámot. A földesúri magánkezdeményezés helyét egyre inkább a kamarai telepítés szorította ki.

A hatalmas kiadások miatt az államköltségen való telepítést Mária Terézia 1773-ban leállította.

II. József (kalapos király) 1782. szeptember 21-én kiadott pátenslevele alapján a kamara költségén történő telepítés ismét megindult és kezdetét vette a betelepítés harmadik, és egyben utolsó telepítési hulláma az ún. „der große Schwabenzug”, amely 1782 – 1787-ig tartott.

Veszprém megye történelmének kutatása során kevés konkrét irattári anyag áll rendelkezésemre a betelepítésre vonatkozóan, mert a legfontosabb archívumok elvesztek a történelemben. 1704-ben Veszprém megye két nagy fontosságú levéltárát, a veszprémi püspökségét és a veszprémi káptalanét Heister hadai elpusztították. Az Esterházy család földesúri levéltáraiban pedig a két világháború folyamán semmisültek meg az uradalmaikra vonatkozó adatok.

Veszprém vármegye a török hódoltság idején a hadak útjának számított, hiszen stratégiai fekvése, a balatoni végvárvonal katonailag kiváltképp fontossá tette. A megye teljes hódoltsága 1567-ben következett be.

Míg az idegen hadak a török időkben a végvárakban állomásoztak, a XVII. század végétől téli szállásra a falvakba vonultak, és a pónépnek kellett őket ellátni.

A törökök leverése és kiűzése után fellélegzésre alig volt idő, hiszen a Rákóczi - szabadságharc idején Heister az egész megyét végigdúlta. Pálffy Miklós felgyújtotta Pápát, 1710-ben pedig a pestis pusztított.³ A Dunántúli – középhegység a császári seregek előnyomulása idején teljesen elnéptelenedett. A török uralom előtti lakott területek szinte eltűntek a föld színéről. A veszprémi egyházmegyében 2881 faluból mindössze 734 falu maradt meg. Az egész Dunántúl 900 ezer lakosából csak 300 ezer vészeltte át a nehéz időket.⁴

² Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története Magvető Kiadó Budapest 1981. 59. p.

³ Lenkefi Ferenc: Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után, In. Veszprém Megyei Honismereti tanulmányok XVI. Veszprém 1996. 68. p.

⁴ Koppányi István: Városlőd története Kiadó: Városlődi Falumúzeum Baráti Köre, Városlőd 1991. 25. p.

A török kiűzése és a Rákóczi – szabadságharc következtében elnéptelenedett területekre 1689 – 1740 között települtek be a németek. Ausztria keleti részeiből, Badenből, Mosel - frank területekről, Hessenből és Pfalzból mindegy 40 Veszprém megyei helységbe települtek. Bakonykoppány - 1718, Bakonygyirót - 1714, Bakonyoszlop - 1719, Bakonyszücs - 1736, Bakonypéterd - 1715, Barnag - 1730, Berénd - 1727, Fenyőfő - 1737, Gyulafirátót - 1727, Kislőd - 1730, Márkó - 1741, Marcaltó - 1718, Nagytevel - 1718, Olaszfalu - 1732, Pille - 1730, Porva - 1735, Örvényes - 1730, Románd - 1721, Tótvázsony - 1725, Tósok - 1717, Városlőd - 1730, Vöröstó - 1723, Szentjakabfa - 1715-20, Zánka – 1731 (Veszprém megyébe betelepítettek között az egyetlen református csoport a Zánkára telepített volt), Zirc - 1718⁵.

1696 és 1720 között 15-tel szaporodott a lakott helyek száma.⁶

Veszprém megyében már ebben a korszakban is találkozunk a szervezett telepítésre való törekvéssel. Például: Bakonykoppányt 1718-ban a zirci apátság, Bakonygyirótot 1714-ben az Esterházy család, Bakonyoszlopot 1719-ben szintén az Esterházy család, Bakonypéterdet 1715-ben a pannonhalmi apátság, Nagytevelt 1718-ban a zirci apátság, Zircet 1718-ban szintén a zirci apátság telepítette be.

Szervezetten telepítette ezen kívül a veszprémi püspökség Kislődöt és Városlődöt, a veszprémi káptalan Márkót, a pápai pálosok Porvát, a győri püspökség pedig Romándot.

Erős vándorlás, fluktuáció volt ekkoriban megfigyelhető, mert a parasztok még válogattak az elhelyezkedési lehetőségek között. A költözők legfőbb vágya a feudális terhek csökkentése volt.

Szita László megállapította, hogy a XVIII. század első felében alakult ki a soknemzetiségű Dunántúl telepítés, spontán vándorlás, belső migráció és irányított földesúri vagy kincstári betelepítés következtében.⁷

1720 és 1768 között 45-tel nőtt az új helységek száma. Például: Ajkarendek 1752 és 1757, Bakonynána 1744, Bakonyszentiván 1744, Béb 1741, Csékút 1743, Kis és Nagyanna 1752 és 1758, Farkasgyepű 1753, Hidegkút 1751, Kolontár 1743, Lókút 1751, Nagyesztergár 1751, Németpolány 1752, Németbánya 1753, Pápanyögér 1752, Veszprémfajs 1757.

⁵ S. Lackovits Emőke: Veszprém megye nemzetiségeinek történeti és néprajzi kutatása In. Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok X. Veszprém 1984.

⁶ Op. cit. Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után 69. p.

⁷ Szita László: A Dunántúl nemzetiségi struktúrájának alakulása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig PAB – VEAB, II/1. Pécs 1977. 221.p.

III. Károly 1734-ben hozott uralkodói rendeletet a jobbágyszökés megszüntetéséről és a parasztok helyhez kötéséről: az átköltöző jobbágy attól kezdve adómentes szabad éveket sehol sem kaphat, hanem azonnal meg kell adóztatni, kivéve az ország benépesítése érdekében betelepített vagy betelepítendő külföldieket.⁸

A második betelepítési hullám Mária Terézia uralkodása alatt, 1763 – 1773 között történt, amely a szervezett földesúri telepítés korszaka volt Veszprém megyében is. A Bakony vidékének nemzetiségi falvait jobbára magántelepítés hívta életre. A XVIII. században közepes méretű magángazdaságok legkönnyebben úgy tudták a földek kihasználtságát fokozni, hogy oda telepítettek embereket. Ebből a célból foglalkoztak egyes bakonyi birtokos családok is a telepítéssel.⁹

Az Esterházy, a Nádasdy, az Amadé, az Ányos, a Zichy családok nevéhez fűződik a megyében a falvak betelepítése. Például: Bakonyszombathely 1768, Bakonyszentkirály 1769, Bakonyszentlászló 1773, Bánd 1764, Csehbánya 1771 lakosságát ekkor telepítik be. A betelepítés 3. hulláma, amely 1782 – 1787-ig tartott, II. József uralkodása alatt zajlott le. Veszprém megyébe ebben az időszakban telepítették be például Eplénybe 1785-ben és Herendre 1785-ben a német telepeseket.

A bakonyi német községek keletkezésükhöz híven nem alkotnak összefüggő egészet. A német helységek tehát szétszórta, a megye egész területén helyezkednek el. Különállóságukat a nagy nyelvjárási eltérések bizonyítják.¹⁰

A járások magyar nevei csak az 1780. évi nemesi összeírásban jelennek meg: pápai, devecseri, veszprémi járás. II. József 1785-ös népösszeírásában tér vissza a középkorban ismert négy járásra: a pápai, a devecseri, a veszprémi és a cseszneki járásra történő felosztáshoz.¹¹

1.2. Zirc környéki német falvak

A Dunántúli-középhegység nyugati, a Móri – ároktól délre eső szakaszának település és nyelvtörténeti központja Zirc.¹² A III. Béla királysága alatt felépült zirci nagy monostor

⁸ Op.cit. Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után 69. p.

⁹ Loschdorfer Anna: Bakonyi német falvaink szerepe a magyar népi hagyományok megőrzésében Etnográfia 1935.

¹⁰ U.o.

¹¹ Op.cit. Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után 70.p.

¹² Hutterer Miklós: A magyarországi német népcsoport Népi kultúra Népi társadalom 1973. 93-112.

Franciaországból kapott cisztercita szerzeteseket, de a munkálatokat a már meglévő korábbi apátságokat felépítő monostorok segítették. Így kerülhettek a zirci ciszteri rend közelébe az osztrák – német építőmunkások, akik a hatalmas építkezés során az itt élő jobbágyokkal együtt a laikus testvérek közé is beálltak.

1609-ben II. Mátyás király a zirci apátságot Monoszlay Mihály győri kanonoknak ajándékozta. 1699-től ez a sziléziai Heinrichau tulajdonába került át Zirc hatalmas területével, erdőivel, birtokaival együtt. I. Lipót király 1700. december 17-én megerősítette azt az adásvételi szerződést, melyben Heinrichau Zircet az összes birtokaival együtt 31 000 forintért megvásárolta, valamint Heinrich Kalertet nevezte ki zirci apátnak. A sziléziai ciszterek először Pápán laktak, és onnan irányították Zircre az első német telepéseket 1701-ben, akiknek el kellett menekülniük, mivel a kurucok a falut felégették.¹³

Gregor Regnard, heinrichaui apát 1715 – 1718 között 28 házat építtetett, amelyeket németekkel telepített be. A lakosság tarka volt, nem egységes német családok vállalkoztak az erdőrengetegben, hogy új otthont alapítsanak. Érkeztek telepések Brandenburgból, Hartkirchenből, mások Heinrichauból, Hitzingenből, Hollenbachból, Iglauból, Koburgból, Landshutból, Linzből, Röchendorfból. Találunk köztük thüringiait, windischgrätzit, wilhelmburgit, frankot, svábot, burgundit. A zirci apátság és a telepések 1718-ban írták alá az első szerződést Zircen. A letelepedők még 4 évig szabadságot élveztek, utána azonban kötelezettségeik voltak az apátság felé.¹⁴

Az apáti birtokhoz tartozó 7 faluba is érkeztek német telepések, akik házakat építettek, és elkezdték a gazdálkodást, majorokat építettek német mintára Zircen, Olaszfaluban, Akliban és Eplényben.

A ciszterek érdeme, hogy teljes szegénységük ellenére is ők vetették meg a fellendülés alapját, és megkezdték a templom illetve a monostor építését. Athanasius Wittwer osztrák karmelita elkészítette az új zirci monostor terveit, majd Regnard apát Bécsbe utazott, ahol kőműves csapatot toborzott, akik elkezdték az építkezést. Egyre többen érkeztek német területről az építkezések hírére, úgyhogy az apátság bakonyi falvaiból 300 német családot kellett Nánáról és Porváról előszállásra Veimbe, Újmajorba küldeni. A kiváló építőmesterek hírében álló németek az összes bakonyi faluban felépítették a kőből készült templomaikat, a

¹³ A zirci régió németisége 1718 – 1939. Zirc 1998. Szerkesztő: Gáspár Elke Viza Kft. Veszprém 3 – 25. pp.

¹⁴ U. o.

lakosság lelki gondozását pedig a zirci apátság papjai végezték Nánán, Porván, Lókúton, Olaszfaluban és Nagyesztergáron.¹⁵

1785-ben a német volt a beszélt nyelv, Zirc mind az 1218 lakosa római katolikus vallású volt. Közigazgatásilag Zirc a XIX. században a cseszneki alsó járáshoz tartozott

II. Kik is azok a svábok?

A XVIII. század végére kialakult a magyarországi németeknek – a középkori szászok mellett – egy újabb ága, a svábok nemzete.

Sváboknak nem azért nevezték őket, mert egy részük valóban Svábföldről származott, hanem mert a Budától délre eső területet Badeni Lajos őrgróf – „Türkenlouis” – sváb csapatai szabadították fel a török iga alól. Az ő katonái közül kerültek ki az első telepések.

Az igazi svábok valójában Szatmár megyében telepedtek le.

Az első telepések nagy többsége valóban Svábföldről – Schwabenből, Württembergből – érkezett Ulmon át hosszú dunai úton Magyarországra. Az ő törzsi nevük rögzült a Duna-medence valamennyi népének nyelvében úgy, mint a török hódoltság felszámolása után érkezett német telepések általános elnevezése.

A névadó törzs maga e tájon jobbra csak nevében él, ugyanis a XVIII. század nagy pestisjárványai őket tizedelték meg, és ők voltak azok, akik tovább vándoroltak a Duna mentén délre, egészen Dobruzsáig, majd Ukrajnába, sőt a Volga mellé, és még a Kaukázuson túlra is. Helyükre a Kárpát-medencében szinte mindenütt bajorok és frankok léptek, akik viszont „örökölték” a nevüket.¹⁶

Csak a Duna menti Hajóson, a tolnai Tevelen, Kisdorogon és Zombán tartják ma is nyelvjárásukat.¹⁷

III. Urbárium, contractus, telepítőlevél

„A társadalmi együttélés szabályait az európai társadalmakban élők a középkor óta szerződésekben rögzítették. Földesúr és jobbágy, nemes és paraszt a köztük lévő társadalmi különbségek ellenére is egyenrangú félként kötöttek egymással szerződéseket a jogaikról és

¹⁵ op. cit. A zirci régió németisége 1718 – 1939. 3-25. pp.

¹⁶ Op.cit. A magyarországi németek 3. p

¹⁷ Op.cit. A magyarországi német népcsoport Népi kultúra népi társadalom 109.p.

kötelezettségeikről, amelyeket kölcsönösen tiszteletben kellett tartaniuk a társadalmi béke megőrzése érdekében.”¹⁸

A korabeli terminológia nem különböztette meg az urbárium és a contractus fogalmát így ezek egybemosódtak.

Az urbárium pontról - pontra országszerte egységesen, a természeti és egyéb adottságoktól függően határozta meg a paraszti szolgáltatásokat és közvetve az életformát is Veszprém megyében 1768-tól minden egyes jobbágyfalura.

A contractusok hangsúlyozottan a jobbágyfalvak szolgáltatásszabályozó iratai voltak, amelyeket a betelepedés alkalmával kötöttek a jövevényekkel, vagy már hosszabb ott tartózkodás után szabályozták a lakosok kötelezettségeit és jogait.¹⁹

A telepítési szerződésekből nyomon követhető volt a megye benépesítésének folyamata, és néha, a telepesek származási helyére, a telepítések szervezőire, az első telepesekre, az „alapító atyák” személyére is fény derült.²⁰ Továbbá a települések úrbéri szolgáltatásait, és a török korban elpusztásodott helységek újratelepítésének feltételeit tartalmazták.

A földesurak rendszerint egy telepítő levelet adtak ki, azonban a közbirtokosok többet is kiadhattak, amikor a saját falubeli részüket betelepítették.

Közbirtokosság esetén, amikor egy falunak több földesura volt, a falu egyes részeire is köthettek contractusokat attól függően, mely részbirtokos vagy részbirtokosok szerződtek saját területük jobbágyaival. Például: Bándon, Bakonyjákón, Nagydémen.

A megyéből tehát háromféle contractus ismeretes: telepítő contractus, a már a helységben élő lakossággal kötött szolgáltatásszabályozó contractus, valamint azok, amelyek közbirtokosság folytán egy helységnek csak egy részét érintik, akár a telepítésről, akár szabályozó megoldásról volt szó.

Az urbáriumokban, az úrbéri és telepítési szerződésekben először is rögzítették azt, amit a földesúr adott a jobbágyainak és a telepeseknek. Például: házhely, kert, szántóföld, rét,²¹ legelő, erdei haszonvétel épület- és tűzifára, makkoltatás,²² a jobbágyok kocsma-

¹⁸ Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbéri és telepítési szerződései 1690-1836. Veszprém megyei Levéltár Kiadványa, 2009. 13. p.

¹⁹ Op.cit. Veszprém megye betelepülése a török hódoltság utá 67. p.

²⁰ Op.cit. Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződései 1690-1836. 18. p.

²¹ „Én, alól megírt, úgy hasonlóképpen gróff Zitsi János öcsémuramnak is nevével adom tudtára mindeneknek, azkiknek illik, hogy Czipff Sebestén Katzenbah énelöttem megjelent, miképpen háza népével edjütt ide Magyarországra lejönni szándékoskodott, és mivel mi tulajdon pusztá falunkat avagy Kisbarnag névű pusztánkat Veszprém Vármegyében lévő némany jó és betsületes lakosokkal meg akarnánk szállítani, megígértük mi is alázatos kérésére önéki és mindazoknak, mellyeket magával fog hozni, házhelyeket, kertett, kaszálott vagy rétett, erdőtt, így hasonlóképpen elegendő fát is házaiknak fölépítésekre és ahhoz tartozandó szükséges dolgokat,

mészárszék-, malomhasználatra vonatkozó egyéb jogok,²³ költözési, adásvételi, bíróválasztási, bíraskodási jogok. Többek között leírták azt is, hogy a jobbágyok a földesúrtól kapott haszonvételekért milyen szolgáltatásokat voltak kötelesek évről évre teljesíteni. A legtöbb településre jellemző terhek a következők voltak: földbér, census, füstpénz, árenda, summa, kilenced vagy úri tized,²⁴ hegyvám, robot, ajándékok, fonás, hosszúfuvar, makkbér, majorsággal vagy allódiummal kapcsolatos terhek. A ritkábban teljesítettek között szerepel például: faszerszámok készítése, abroncsvágás, gomba, hárs, őz, gyümölcs,²⁵ aszalt szilva, zsúpszőlő szolgáltatása, savanyúvíz tollfosztás, szállítása, vadászatra puskások és hajtók adása, rákászat, csíkászat, lakodalmi ajándék, szüretre szedők, csöbör hordók adása, országgyűlési költségekhez való hozzájárulás.²⁶

Veszprém megyében a nagyszámú telepes község miatt kiemelt szerepe volt az irtásos gazdálkodásnak. A megyébe érkező német telepesek legnagyobb részét a Bakony erdőségeibe telepítették. A legtöbb szerződésben külön szabályozták az irtások létesítését,²⁷ az irtásföld adóztatását, és adásvételének szabályait.²⁸ A Bakony erdőségeinek hasznosítására keletkeztek a bakonyi üveghuták. Mária Terézia 1771-ben készített kimutatást a területen működő manufaktúrák teljesítőképességéről. A csehbányai és a németbányai üveghutában 200 000 tucat, a lókúti üzemben 9180 darab gyógyszeres üveget gyártottak.²⁹

emelletthárom esztendeig való szabadságot mind az uraság részéről való szolgálattól, mind Császár Őfölsége portiózásától, némettartástól, quártéltartástól és vármegye szolgálattól három esztendőig....” Németbarnag telepítési szerződése 1714. április 24. In. Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződése 1690-1836, Veszprém megyei Levéltár Kiadványa, 2009, 251. p.

²² „...Azmi az sörtésmarhájokat illeti, aziránt adtam nekik szabadcságot, hogy azmidőn makk termi az olaszfalui, zirczi á vagy akli földet, szabadon élhessék és makkozhassák á sörtésmarháit, úgy mindazonáltal, hogy minden öreg sörtésmarhátul 10-10 pénzt, az aprótul 5-5 pénzt tartozzanak adni az magmarhán kívül. Az faizás pedig épületekre szabad nekik.” Zirci apátság levéltára. Archivum Vetus. C 88.

²³ „...A korcsma és mészárszék méltóságos uraságh részére fenttartatik...” Németbánya úrbéri szerződése 1781. május 22. In. Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződése 1690-1836, Veszprém megyei Levéltár kiadványa 2009, 249-251. pp.

²⁴ „... Á midőn makk lészen á nánai erdőn, tartozni fognak sörtéseikből igaz tizedet adni, más idegen sörtést pedig nem szabad lészen nekik az erdőre fogadni, se makkot szedni...” VeML/ Egyezségek és szerződések 121. Nána telepítési szerződése 1729. április 21.

²⁵ „...Á két sátoros innepre, úgymint karácsonyra és húsvétre egy-egy özzel, á midőn ejthetnék kedveskedgyenek á földesuraknak rend szerint, egyszer edgyiknek, másszor másiknak, úgy gyümölcsbéli kedveskedéssel is legyenek...” Veszprém Megyei Levéltár /VeML/ Egyezségek és szerződések 104.

²⁶ „...Az ország gyűlésekor, valamint más uraság jobbágyi, úgy ezek is fognak concurrálni...” VeML. Úrbéri töredékes iratok Magyarpolány úrbéri szerződése 1769. április 27.

²⁷ „...Hogy pedig á helységbéliek annyival hamarabb és kevesebb erővel az irtásokat elvégezhessek, és annyival előbb bé is vethetvén, abból munkájoknak jutalmát vehessék, magok ajánlások és kívánságok szerint az üvegbányásnak is á bányához való fát ottan vágni szabad lészen...” VeML. Úrbéri iratok, Lókút úrbéri szerződése 1779. július 18.

²⁸ Op.cit. Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződése 1690-1836 20.p.

²⁹ Kiss Albertné: Lakodalmi szokások Németbányán 1988. Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára Itsz: 12 348-88

A telepítő levelek három vagy több évi szabadságot biztosítottak a telepéseknek, akik a szabad évek lejárta után a legtöbb esetben szerződés szerint a szolgáló jobbágyok lettek. Erre találtam példát Bánd 1764. évi január 1-ei telepítési szerződésében,³⁰ továbbá Márkó 1741. évi február 18-ai telepítési szerződésében,³¹ valamint Porva 1733. évi júniusi telepítési szerződésében.³² Ezen kívül az új telepések minden esetben megkapták a szabad menetel jogát, a helybeli régi lakosok leszármazottjai nagyjából örökös jobbágyok maradtak.

A jobbágyok is igyekeztek minél kedvezőbb feltételeket biztosítani maguknak, ezért az idők folyamán gyakori, hogy az elsőt új, s nem ritkán további szerződések váltják fel. Bánd esetében az első telepítési szerződést 1760. október 20-án készítették, amit 1761. május 1-én, 1763. április 13-án, 1763. november 8-án, 1764. január 1-én, 1764. június 14-én, 1766. október 31-én újabb telepítési szerződések követték.

IV. Nyelvi és a jogi kettőség a magyarországi németek életében

Bizonyos, hogy a bevándorlók már a bevándorlás idején beszédjükben és ősi szokásaik tekintetében is nagyon különböztek egymástól.

„A német néplélek ősi vonásai, egyes sajátságok, mint közösek és általánosak meg voltak, és meg vannak a mai napig is”³³ - írta Faulhaber Ferenc 1912-ben, akivel egyet értek és a mai napig érvényesnek tartom e kijelentését. A német jövevények életük külső rendjében alig-alig tartottak meg valamit német eredetiségükből, amit megőriztek, az inkább a szellemi hagyomány, a népszokás, a népviselet, az ünnepek, a nyelv, a költészet, a babonák.

³⁰ „...Úgy mindazonáltal, hogy mivel sem dézmát, se más egyéb censustnem fognak adni, tehát á dato praesentium számlálván, első három esztendőben három ízben, úgymint Szent György, Szent Mihály napjain és esztendő végével minden esztendőben 20 rhénes forintokat, az három esztendő után pedig minden esztendőben főt írt terminusokon 40 rhénes forintokat áltollyában fizetni tartozni fognak...” Veszprém Megyei Levéltár /VeML/ Egyezségek és szerződések 220.

³¹ „...Eltelvén azon szabadságnak hat esztendeje, azután minden esztendőben esztendőről esztendőre kötelesek leszünk Szent Márton és Szent György napra két terminuson készpénzt háromszáz foréntokat, id est florenos 300 az uraságnak letenni...” Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződései 1690-1836. 219.p.

³² „...Az első három évben sem a jobbágyok, sem a zsellérek taxát nem fizetnek, a földjeik után tizedet nem adnak. Három év eltelte után a jobbágyok évente Szent György napján 6 forintot fizetnek...” Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, úrbári és telepítési szerződései 1690-1836 Veszprém megyei Levéltár Kiadványa, Veszprém 2009. 303.pp.

³³ Faulhaber Ferenc: Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája III. kötet, Szerkesztette: Dr Jancsó Benedek, Dr Somogyi Gyula, Arad 1912. 360-418. pp.

A nemzetiségek kultúrája idegen környezetben másképp fejlődött, színeződött, az archaikumokat jobban megőrizte, mint az anyaországbeli. Ez a nemzetiségek sajátos értéke, amelyekkel csak ők rendelkeznek.

A nemzetiségi kultúra összetevőiből a *nyelvi kutatások* kerülnek előtérbe. Minden nemzetiségnek a megkülönböztető tényezője a nyelve, és az ezen alapuló irodalma. A nyelv volt önvédelmük legfontosabb eszköze nemzetiségük megőrzésére. Az anyanyelv tovább élt az imádságban, a népdalban és az otthoni társalgásban.³⁴ Valamennyi hazai német nyelvjárás úgynevezett keverék-nyelvjárás, bár a keveredés nyomai csak olyan esetekben nyilvánvalók, amelyekben a zárt német nyelvterületen is élesen elhatárolható nyelvjárások ötvöződtek egybe.³⁵

A német községek lakossága kétnyelvű volt. A mindennapi életükben csak a német nyelvet használták. Az orvos, a pap, a boltos, a tanító német nyelven végezte munkáját. Az anyaországtól elszakították őket, így a technika fejlődésével járó új szavakat már nem igazán tudták lefordítani német nyelvre, mivel a német megfelelőiket nem ismerték. Egy-egy névelőt raktak az új szavak elé, mint pl. a repülőből der Repülő lett. Így váltak egynyelvűből kétnyelvűvé.

A kétnyelvűség mellett a *jogi kettősség* is jellemző volt a németségre, aminek egyik tényezője az állami jog volt, a másik pedig a nemzetiségi hagyományokon alapuló jogi népszokások. A jogi kettősségnek a középkorig visszanyúló gyökerei vannak. A főleg csoportosan betelepülő külföldiek nemcsak nyelvük és szokásaik, hanem saját joguk használatát is kiharcolták, vagy kikötötték. Ez a jog a közigazgatási önállóságból, szabad bíróválasztásból és a magukkal hozott saját jog alkalmazásából állhatott.³⁶ Tehát az állam joga és a nemzetiségek saját jogai párhuzamosan léteztek, megfértek egymás mellett. Ezek a jogok egy meghatározott területre, és az ott élő lakosságra, mint jogi egységre voltak érvényesek, tehát nem egyes személyekre szóltak, hanem a közösség egészére.

A szepesi és az erdélyi szászok saját jogukat, jogszokásaikat is magukkal hozták. Saját joguk szerint éltek, és maguk közül választották meg azt a bírót, aki ezt a jogot alkalmazta. Számos

³⁴ Grunceiszné Józsa Zsuzsanna: Egy német nemzetiségű falu a Bakonyban, Pula 1994. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára Itsz.12 548-94 Veszprém 9. p.

³⁵ Op.cit. A magyarországi német népcsoport Népi kultúra népi társadalom 101. p.

³⁶ Tárkány Szücs Ernő: Jogi kettősség a hazai nemzetiségek életében, In. II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai Kiadó: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya Budapest-Békéscsaba 1981. 225. p.

oklevél említi a *ius theutonicumot*, amelyből később hatalmas szokásjogi gyűjtemények nőttek ki, mint pl. a ZipserWillkühr vagy az Altenberg Kodex.³⁷

Az embert a jogok születésétől kezdve, és személyesen illették meg, nem pedig csoporthoz, vagy közösséghez kötve léteztek. Az 1868. évi 44. törvény, amely a nemzetiségi egyenjogúságról szól, már csak az individuális nemzetiségi jogokat ismerte el, és mellőzte a nemzetiségi jogok kollektív elismerését. A törvény szerint nem léteztek nemzetiségi csoportjogok, a nemzetiségi állampolgárokat is csak általános emberi jogok illették meg, mint az állam bármely polgárát. Az állami jog nem tűrt meg többé maga mellett másik jogot, tehát a nemzetiségek hagyományos jogi szokásait sem ismerte el. Nem a jogi szokások tényét, hanem célszerűségüket, megengedhetőségüket, jogszerűségüket vonta kétségbe. Jogi népszokások továbbra is maradtak, léteztek, éltek és ezek azok, amelyek fenntartották a jogi kettősséget és csak a gazdasági-társadalmi változások hatására tűntek el.

Például a móríng a XX. század közepéig a hazai németiség körében élt jogi népszokás a XIV. századi szepességi szász Zipser Willkührben még Morgengabe néven szerepelt, és akkor járt, vagy volt követelhető, ha a férj a házasságkötés után egy év és hat hét alatt elhalt, gyerek pedig nem maradt. Ezt a jogi népszokást a német családoktól a magyarok, szlovákok és a románok is átvették, akik egymással együtt éltek Magyarország területén. A móríngnak ez a fejlődési szakasza jó példa a néprajzi jellegű interetnikus kapcsolatok szemléltetésére is. A magyar bíróságok is elismerték, mert a Hármaskönyvbe törvényes hitbér formájában felvett jogintézmény szokásjogilag továbbfejlesztett, megállapodáson alapuló alakzatának tekintették.³⁸

Egy másik, az állami jogtól eltérő öröklési jogi népszokás a német nemzetiség között, *a fiági öröklés* volt. Ez azt jelentette, hogy az ingatlanvagyonból, elsősorban a földből csak a fiúk örököltek természetben. A lányok vagy lemondtak az öröklési jogukról, vagy csekély juttatással megelégedtek, vagy a forgalmi értéknek megfelelően pénzben nyertek kielégítést.³⁹

Továbbá megemlíthetjük a *törzsöröklést* is. Eszerint a birtokot nem osztották fel a fiúk között, hanem csak egynek, a legalkalmasabbnak juttattak földet, a többieket pénzben vagy egyéb javakban elégítették ki. Így egy tagban megtarthatták a földet. Azok, akik nem kaptak földet, magasabb iskolába, vagy később az iparba kerültek.⁴⁰

³⁷ Op. cit. Jogi kettősség a hazai nemzetiségek életében 226. p.

³⁸ Op. cit. Jogi kettősség a hazai nemzetiségek életében 232. p.

³⁹ Op. cit. Jogi kettősség a hazai nemzetiségek életében 233. p.

⁴⁰ Op. cit. A magyarországi németek 3 - 73. pp.

Az elsőszülött fiú vagy lány házasságkötésekor a szülői vagyont ingyenes jogüggyellett ruházták rá, de csak 5-10 év múlva került a tényleges birtokába. A többi gyereket a köteles rész értéke alatt készpénzzel elégitették ki.

V. A házasságról általában

A családi jellegű ünnepek között különös rang illeti meg a házasságkötést. Természetes, hogy ennek szokásanyaga minden másnál gazdagabb.

A család társadalmi alapjának formális kötelékét a házasság hozza létre.

Házasságon egy férfi és egy nő többfajta céllal létrejött, elismert és szentesített kapcsolatát értjük. A házasságkötés legfőbb funkciója, hogy a házasságot létrehozza.

A házasság reális létrehozása két családból személy- és vagyonegyesítéssel egy nő és egy férfi társadalmi állapotváltozása, tehát egy harmadik család kapcsolatának a megteremtése, a társadalom közreműködésével, a társadalmi hozzájárulás, segítségnyújtás az új háztartás kialakításához a lakodalom keretében.

A gyermekeknek hosszú időn át védelemre, táplálásra, nevelésre van szükségük. A házasság hűségére, az egymásra való ráutaltság tudatára kötelezi a házasfeleket.

A házasság társadalmilag elismert célja az utódokról való anyagi és tudatos gondoskodás, a szexuális élet normális szervezetének a létrehozása, tehát a családalapítás és a családfenntartás.⁴¹

Bodrogi Tibor így fogalmaz: „A házasság intézményesített, társadalmilag elismert kapcsolat egy férfi és egy nő között, gazdasági együttműködés, szexuális érintkezés, valamint utódok létrehozása és felnevelése végett.”⁴²

Magyarországon kizárólagos a monogámia. Ez a házasságnak az a formája, amelyben egy férfi és egy nő vesz részt. A házasság létrehozásához és fenntartásához a férfi és a nő egyetértése szükséges. A szándékuk lehet aktív, amikor ők az egymást kiválasztó kezdeményezők, vagy lehet passzív, ez esetben a család, vagy a társadalom a választó, a fiatalok pedig kénytelenek magukat ennek alávetni.

A házasság alapelveit Tárkányi Szücs Ernő a következő pontokba szedte:

- a. „Csak férfi és nő között jöhet létre.
- b. Egy férfi és egy nő kapcsolatát jelenti.

⁴¹ Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások, Gondolat, 1981. 279-361. pp.

⁴² Bodrogi Tibor: Társadalmak születése, Budapest, 1962

- c. Az önkéntesség sok helyen nagyon áttételesen érvényesül.
- d. A házasság személyi joghatásait a jogi népszokások a nemek közötti egyenlőtlenség alapján rendezték, mert a házaspárok nem voltak egyenjogúak. Jogaik és kötelességeik sem lehettek azonosak. A hűség, a tisztességes bánásmód a gyakorlatban a férjnek nem kötelessége, hanem csak joga volt, mert a férjhiűtlenséget nem rótták fel.
- e. A házasságban személyi és vagyoni célok, érdekek egyesülnek.
- f. A házastársak gazdasági közösséget hoznak létre, amelynek irányítója a férj.
- g. A férj képviseli a feleséget is.
- h. A házasság gyakorlatilag nem, vagy ritkán felbontható, tehát életre szóló megegyezésnek tekintik.”⁴³

A házasságkötés mindig nagy ünnepélyességgel történt. *Két alkalommal ünnepeltek* tehát: először akkor, amikor a házasságkötési ígéretet tették, vagyis az *eljegyzéskor*. Ez minden egyházi szertartás nélküli. Másodszor pedig akkor, amikor a házasságot pap előtt megkötötték: *a menyegzőkor*.

A kánonjog különbséget tett a sponsalia de praesenti (házasságkötés) és a sponsalia de futuro (eljegyzés) között. Ezt már a XIII. század vége óta nálunk is ismerték. Ritkábban, de találkozunk olyan esettel is, hogy az eljegyzést és lakodalmat egyszerre tartották meg. Az Esterházyak családi följegyzéseiben is olvashatjuk, hogy Esterházy Dániel kézfogását és menyegzői lakodalmát egy napon tartotta.

A lakodalom nevei különböző tájegységenként mások: lagzi, nász, menyegző, vendégség, bál. Ez az egész család, a rokonság, a szomszédság, a falu, a közösség ünnepe volt. Kiemelkedő jelentőségű közös esemény volt, amely komoly és víg, hagyományos és új, egyéni és közösségi részekből, összetevőkből állt.

A magyarországi németek életében meghatározók voltak az ünnepi ritusok, a családi, étkezési, öltözködési népszokások. Mivel különböző területekről jöttek, más-más szokásokat hoztak magukkal. Néhány évtized alatt a különböző lakodalmi szokások eggyé olvadtak, mindegyikük szokásából a legszebb és a legérdekesebb szokás maradt meg, és így egységes egészzé vált.

A *lakodalom napját* nem mindig a vőlegény és családja állapította meg, azzal is találkozunk, hogy a leány, illetve családja részéről történt a döntés. De valószínű, hogy

⁴³ Op. cit. Magyar jogi népszokások 279-361. pp.

legtöbbször mindkét fél közösen állapodott meg. Legáltalánosabb volt a két- illetve a három napos lakodalom. Városlődön például 3 naposak, melyek szigorúan előírt módon folytak, az ősöktől örökölt cselekmények, szertartások, öltözködés alapján.

A férfi és nő tartós együttélését, amelyben az egyházi, az állami előírásoknak megfelelő házasságkötés nem történt meg, *vadházasságnak* nevezték. Leginkább özvegyek voltak a partnerek, nyomós anyagi érdekből, az özvegyi jogok elvesztése miatt mellőzték a házasságkötést.

A *próbaházasság* az előzőtől annyiban különbözött, hogy fenntartásának időtartama alatt kikötötték a gyermekfogamzást. Ha meghatározott időn belül a leány, gyermeket fogant vagy szült, házasságot kötöttek, egyébként pedig szakítottak egymással

A *szeretőtartás* tartós, de együttélésen kívüli szexuális kapcsolatot jelentett.

VI. A házasság jogi gyökerei

A római jog szerint a házasság (*matrimonium, nuptiae*) szorosan összefonódott a férji hatalommal (*manus*).⁴⁴ A férjnek a felesége felett szinte korlátlan uralmat biztosított. A házasság két változatát ismerjük: a *manusos házasság* és a *manus nélküli házasság*.

A *manusos házasságban* a feleség apja hatalma alól (*patria potestas*) férje hatalma alá került és így *capitis deminutio minima*t szenvedett el. A feleség vagyoni helyzete ebben az esetben semmit sem változott.

Az önjogú nőt azonban a *manus* létrehozása megfosztotta önjogúságától és minden vagyona a férj tulajdonába ment át és a továbbiakban csak neki szerzett. A nő öröklési jogot is csak a férj familiájában kapott. A római jogszemlélet a házasságot hatalmi viszonyként tudta csak felfogni.

A *manus nélküli házasság* a római jogban soha nem emelkedett a jogintézmény rangjára. (Csak később a kánonjogban.) Nem kapcsolódott hozzá férji hatalom. Ha hatalom alatti volt a nő, megmaradt eddigi agnációjában, ha önjogú volt, megtartotta önjogúságát, és ezzel együtt vagyont. A családnak sem lett tagja, így a civil jog szerint sem ő nem örökölt gyermekei után, sem azok utána.⁴⁵

⁴⁴ Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest 2006. 250. p.

⁴⁵ Uo. 251. p.

A kánonjog szerint: „...minden házasságkötés az egyház színe előtt, pap jelenlétében, alkalmas tanúk előtt, az eljegyzés bizonyos jelével és mindkét fél beleegyezésével történjék, másképpen nem házasságnak, hanem csak parázsnaságnak kell tekinteni.”⁴⁶

A magyar törvényhozás az egységes kánonjog kialakulása, a XI. század vége óta először 1719-ben foglalkozott házassági jogi kérdésekkel. A systematica Commissio által összeállított nagy kódexterv, a Novum Tripartitum az I. rész 15-17. címében foglalkozott az eljegyzés és házasság fogalmával, a vérrokonságból és sógorságból származó házassági akadályokkal, a vérrokonság kiszámításával. Új szabályt nem alkotott, a kánonjogi szabályokat vette át. A javaslat nem is került országgyűlési tárgyalásra.⁴⁷

Az 1731-ben kiadott Resolutio Carolina még a protestánsok házassági köteléki pereit is a szentszék elébe utalta, csak a katolikus szentszékek bíraskodtak, amivel gyakorlatilag minden válást megakadályoztak. Előírta, hogy a protestánsok hitelveit alkalmazzák, de ezt a szentszékek nem követték.

Egy házasságtörő asszony úgynevezett reverzális leveléből tudjuk, hogy 1732-ben mit értettek a *házasságtörés* jeleinek. A házastársi hűség azonos lehetett a nemi hűséggel. Nemi kapcsolatot harmadik személlyel nem volt szabad létesíteni, kerülni kellett az olyan helyzetet, amelyből bárki arra következtethetett volna. Ez a levél a férjet arra hatalmazta fel, hogy ha az asszonyt ismételten félrelépésen kapták volna, azt tehetett vele, amit akart, még a törvény megkerülésével is.⁴⁸

Egyházi jegyzőkönyvek tömege tanúsítja, hogy mennyire megítélték a hűtlen magatartást. Nyilvános megszégyenítést alkalmaztak büntetésként. A tettest megvesszőzték, pellengére állították, rendszerint még a közösségből is kiűzték.

II. József 1786. március 6-án kiadott pátense a magyar államjog szempontjából törvénytelen volt, de hatályba lépett és rövid, de teljesnek szánt szabályozást adott a házasságról. A szabályozás csak II. József életében maradt hatályban, nem egészen négy évig. Ez alatt az idő alatt egy általános házassági jogrendezés volt érzékelhető.

A házassági pátensben az igény volt a fontos, hogy a házasságot egységesen, állami törvénnyel szabályozza és a házassági perekben való ítélezést az állami bíróságok hatáskörébe utalja. A részletekben nagyon sok szabályt a kánonjogból vett át. Pl.: a

⁴⁶ A magyar jogtörténet forrásai Szemelvénygyűjtemény, In: Zsinati határozat, Szerkesztette : Mezey Barna Osiris Kiadó Budapest 2001. 151. p.

⁴⁷ Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok, In: A polgári házasság kialakulása Magyarországon Osiris Kiadó Budapest 2004. 328. p.

⁴⁸ Op. cit. Magyar Jogi népszokások 279-361.pp.

keresztény és nem keresztény közötti házasság tilalma, a kényszer, tévedés, megtévesztés, impotencia bontó akadályul elfogadása. A vérrokonság és sógorság házassági akadályát szűkebb térre szorította. A házasságot lelkész előtt kell kötni, de ezzel nem a tridenti formát hajtotta végre, mert ha a felek nem ugyanazon keresztény felekezet tagjai, a házasság bármelyik fél illetékes lelkésze előtt megkötethető. A lelkészek a házasságkötésnél polgári tisztviselőként jártak el.⁴⁹

A házassági pátensből csak egy nagy vívmány maradt fenn és ez az, hogy a protestánsok egymás közti házassági ügyekben a kánoni jog nyomása alól kiszabadultak.⁵⁰

A görögkeleti egyház jogviszonyait Mária Terézia 1779. évi *Declaratorum Illyricum*a szabályozta, a pátens rendelkezéseit a görögkeletiekre is alkalmazni kívánta.

A II. Lipót által összehívott országgyűlés 1791-ben a 26. tc.-ben a katolikusok házassági pereit ismét a szentszék elé utalta. Vegyes házasságot csak katolikus lelkész előtt lehetett kötni. Az ilyen házasságból eredő köteléki perek szintén a szentszékek hatáskörébe kerültek akkor is, ha a házasság az egyik félnek protestáns vallásra való áttérése folytán vált vegyessé. A protestánsok házassági pereiben való ítélezésre is külön consistoriumok szervezését rendelte el, de amíg a felekezetek ilyen consistoriumokat nem szerveztek, továbbra is a világi bíróságok jártak el.

Az egyház a felek összebékítését tartotta fő céljának az 1791/26tc szerint. Ennek egyik eszköze volt az egyházi felhívás, amit a szószékről adtak ki, és úgy rendelkeztek, hogy a férj fogadja vissza az asszonyt. Ha a kétszeri felhívás és intés eredménytelen maradt, az egyház az okok kivizsgálásába fogott, a vétkest megbüntette, majd felhívta a másik felet, hogy ha a vétkes bűnbánó módon fogadalmat tett, vagyis átadta a „reverzális” levelet, akkor hajlandó-e visszafogadni. Ha a házasság helyreállt, azt a házassági anyakönyvbe ismét beírták.⁵¹

Míg a nőknél a nemi hűség, a férfiaknál a vagyoni hűség megszegését ítélték meg súlyosabban.

A görögkeleti vallás házassági jogáról nem rendelkeztek, viszont a görögkeletieknek voltak saját egyházi bíróságaik, így házassági pereiket a katolikusok mintájára e bíróságok elé vitték.

Magyarországon az 1832-36. évi országgyűlésen vetődött fel újra a vallásszabadság kérdése, de a felsőtábla megbuktatta. 1839-ben az alsó tábla ismét felvetette a kérdést, de a

⁴⁹ Op. cit. Válogatott jogtörténeti tanulmányok 328. p.

⁵⁰ Kováts Gyula: Házassági javaslat a törvényhozás előtt Budapest, 1884. 6. p.

⁵¹ Schram Ferenc: Vác népének szellemi kultúrája 1686 és 1848 között, In. Levéltári Szemle 1969.

prímás tiltakozására az uralkodó akadályozta meg. Deák Ferenc közbenjárására sikerült az 1844:3. tc.-kel törvénybe iktatni, hogy a katolikus és protestáns között 1839. március óta protestáns lelkész előtt kötött házasságot is érvényesnek minősítsék. Ez azért lényeges, mert a házasság alakszerűsége kérdésében állami törvény intézkedett.

Az 1848:20. tc. az unitárius vallást Magyarországon is bevett vallássá nyilvánította. Az 1844:3.tc rendelkezéseit, (áttérés, vegyes házasságok kötése) a görögkeleti vallásúakra is kiterjesztette.⁵²

1863. november 2-án a 15900. számú kancelláriai rendelettel szabályozták az izraeliták házassági jogát, amely engedményeket tesz az izraelita szokásoknak. Házasságot nemcsak rabbi, de vallástanító és két tanú jelenlétében is lehet kötni, de érvényességi feltétele, hogy az anyakönyvbe bejegyezzék. A rendelet a magyar alkotmány szerint törvénytelen volt, de nem kifogásolták és több mint három évtizeden át, alkalmazták.

Az 1868:48.tc. megszüntette a vegyes házasságok ügyében a szentszék kizárólagos hatáskörét, és elrendelte, hogy vegyes házasságra vonatkozó köteléki (semmisségi és bontó) pereket mindig az alperes vallása szerint illetékes bíróságnál kell indítani, de ez a bíróság csak az alperes ügyében határoz a házasságról. Ítéletének jogerőre emelkedése után 30 napon belül ez a bíróság a per iratait át kell, hogy tegye a felperes vallása szerint illetékes bírósághoz, mely külön határoz a felperes részéről, a házasság érvényességéről, illetve felbontásáról. Ezzel megszűnt a katolikus szentszékek privilégiuma.⁵³

Ezzel a házassági jog áttekinthetatlensége maximális lett. Magyarországon hatályban volt négyféle házasságjog (katolikusokra a kánonjog, némi eltéréssel a görög katolikusok tekintetében, a görögkeletiekre saját egyházjoguk, az evangélikusokra és reformátusokra a II. József által kiadott pátens, az izraelitákra az 1863. évi rendelet).

Gyakran megesett, hogy ami az egyik házassági jog szerint semmisségi ok volt, az a másik jog szerint még tiltó akadállynak sem minősült.

Érthető, hogy a kiegyezés után szinte azonnal mozgalom indult a polgári házassági törvény megalkotására.

Az állam és az egyház közötti jogi kapcsolat modernizációja körében került sor az 1894-ben a kötelező polgári házasságkötés bevezetésére Magyarországon. A házassági törvény a

⁵² Op. cit. Válogatott jogtörténeti tanulmányok 333. p.

⁵³ Op. cit. Válogatott jogtörténeti tanulmányok 334. p.

házassági jog polgári alapokra való helyezését valósította meg amellet, hogy egyes anyagi jogi intézmények tekintetében magán viselte a felekezeti jogok befolyását, új egységes eljárási jog megteremtésével pedig nem is próbálkozott.⁵⁴

A hosszú küzdelem után törvénybe iktatott házassági törvény (1894:31.tc.) átgondolt, gondosan kidolgozott, jól felépített logikus törvény. Teljesen a kötelező polgári házasság alapjára helyezkedik, a nem polgári tisztviselő előtt kötött házasságot a törvény erejénél fogva semmi vonatkozásban nem tekinti házasságnak.

Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 116.§-a kimondta, hogy a férj a hozomány feletti haszonélvezeti jogát elidegenítheti, de csak olyan mértékben, amely a házasság terheinek a viseléséhez nem szükséges.⁵⁵

Alapvető változást csak az 1946. évi, már felszabadulás utáni törvényalkotás hozott,⁵⁶ de dolgozatom szempontjából ezzel az időszakkal nem foglalkozom.

VII. Párvalasztás

A párvalasztásnál időbeli, térbeli és személyi megkötöttségeket különböztethetünk meg. *Az időbeli kötöttség* részben az egyén életkorára, részben a házasság naptári időpontjára volt kihatással. *A térbeli korlátok* eredete az endogámiára vezethető vissza. Figyelembe kellett venni a vallás, a vagyon, a rang, a nemzetiség szempontjait is. Egy falun belül a felvégi az alvégivel sem keresett ilyen kapcsolatot.

Molnár Mária a párvalasztás sorrendjét a következők szerint állította sorba:

1. az osztályviszonyok érvényesülése
2. vérségi és családközösségi tényezők
3. lokalitás
4. morális motívumok
5. esztétikai szempontok⁵⁷

Meg kell még említeni a *vérfertőzés*, az *incestus tilalmát* is. A házasság, a szexuális kapcsolatok köréből ki kellett zárni az első ízbeli rokonokat, a szülő és a gyermekek, valamint a testvérek közötti házasságot. A vérrokonok összeházassodásától általában irtóztak.

⁵⁴ Grosschmid Béni: A házasságjogi törvény (1895. XXXI. t.cz.) I. kötet In: A törvényjavaslat általános indoklásának szószerinti szövegét közli Budapest, 1908. 286-406. pp.

⁵⁵ Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon JURA 8. évfolyam 2002. 2. szám 79. p.

⁵⁶ Op.cit. Válogatott jogtörténeti tanulmányok 341. p.

⁵⁷ Op.cit. Magyar jogi népszokások 279-361. pp.

Örökbefogadás esetén a gyermek és az örökbe fogadó, a keresztszülő és a keresztelt, valamint szülei között. A sógorsági kapcsolatot általában nem tartották kifejezetten házassági akadállyal. Mostohatestvérek szintén házasodhattak egymással.

Közmondások is utalnak a párválasztási szokásokra: „Inkább végy hét bűnnel asszonyt hazulról, mint eggyel máshonnan, vagy „A fejes káposztákon át, a fejetlenért mentél”.⁵⁸

Illyés Gyula a Puszták népében írja: „Falusi lányt nem jó pusztára hozni.”⁵⁹

A Zirc környéki falvak közül a nagyesztergári párválasztási szokásokat kutatva a következő megállapításokat teszem:

- Nagyesztergáron az anyakönyv adatai szerint a XIX. század közepén még majdnem a teljes zártság jellemezte a falut.
- A házassági kapcsolatok létrejöttének legfontosabb feltételei az azonos felekezethez és etnikumhoz tartozás és az azonos társadalmi szinten állás, a vagyoni helyzet voltak.
- A XVIII. században a faluban lakót előnyben részesítették, csak amikor ez nem sikerült, de csak elenyésző esetben, akkor próbálkoztak a szomszédos községekben, például Zirc, Kardosrét, Porva, Olaszfalu, Borzavár, Bakonyoszlop, Lókút szülőtteivel.
- A Csesznekről, Csetényből, Litérről Esztergárra beházasodó férfiak az uradalom szolgálatában álltak (napszámos, béres, cseléd), feleségüket is ebből a rétegből választották. Legtöbb esetben mindkét fél idegen származású volt, csupán a munkavállalás miatt tartózkodtak a házasságkötés időpontjában Esztergáron. Nemzetiségük többségében szlovák és magyar volt.
- Nyelvileg az Esztergáriak magukat a zirci, olaszfalusi, és a nánai németekkel rokonították. Itt az ugyanis - kettőshangzót használó keleti dunai bajor nyelvjárás vált uralkodóvá.⁶⁰
- Az 1770-es évektől a XIX. század végéig Nagyesztergár 44 faluval tartott házassági kapcsolatot.⁶¹ (Ábrák, képek: 1. kép Házassági kapcsolatok)

⁵⁸ Ó. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Budapest, 1962

⁵⁹ Illyés Gyula: Puszták népe, Budapest, 1937

⁶⁰ Márkusné Vörös Hajnalka: Nagyesztergár társadalom-néprajza, Nagyesztergár Német Kisebbségi Önkormányzat kiadványa, Faa Produkt Nyomda 2005. 72-83 pp.”

⁶¹ Akli, Bakonybánk, Bakonybél, Bakonyána, Bakonyoszlop, Bakonyszentkirály, Bakonyszentlászló, Bakonyszombathely, Balatonfüred, Borzavár, Csatka, Csesznek, Csetény, Dudar, Eplény, Gic, Galícia, Gyarmat, Gyulafíratót, Györszentmárton, Homokbödöge, Jásd, Lókút, Lovasberény, Mór, Olaszfalu, Öskü, Pálihálás, Perpuszta, Németpolány, Nyíregyháza, Porva, Ravasz, Rétfalu, Románd, Sur, Steinberg (Sopron megye), Szápár, Székesfehérvár, Tés, Veim puszta, Veszprém, Veszprémfajsz, Zirc

- A paraszti népességen belül a vőlegények és a menyasszonyok kb. 85 százaléka a foglalkozási csoporton belül választott, még ha idegenből származott is. „Iparoshoz férjhez menni társadalmi emelkedést jelentett.”⁶²
- A római katolikus vallású lakosok közé került be 1887-ben a Győr megyei Eneséről származó evangélikus Enessey László, 1889-ben Vidor Mária evangélikus özvegyasszony, 1892-ben a Papkeszről érkező evangélikus Purgly Pál, a görögkeleti vallású Nyíregyházáról származó iparos Király Ferenc, valamint Freimann Antal cipésmester, ugyancsak görögkeleti vallású, aki Steinbergből származott.

Az életkor, mint a párválasztást meghatározó tényező koronként változott. Az 1860-as évekig férfiakkal általában a 18 és 22 éves kor között házasodtak. A lányok általában 16 és 22 esztendő között mentek férjhez. A XIX. század második felétől a párválasztás és a házasságkötés ideje későbbre tolódott: a férfiakkal 22 és 30, a nőknél 18 és 25 esztendő között.⁶³ Az ennél idősebb hajadon már rendkívüli, természetellenes jelenségnek számított, akit megilletett a pejoratív vénlány elnevezés. Ha mégis később házasodtak, akkor annak a közbejött háborúk, a hosszú ideig tartó katonáskodás vagy a hadifogság volt az oka.

Az esküvők időpontja az egyházi év ünnepeihez és a mezőgazdasági munkákhoz igazodott. A húsvét előtti nagyböjtben, a karácsonyt megelőző adventben nem tartottak esküvőt, továbbá az aratás és az őszi betakarítás idején sem. Az esküvők időszaka az ősz és a farsang volt. A lakodalom napja a hétfő vagy a kedd volt. Két napig tartó lakodalmakat szerdán azért nem kezdték, mert a két napig tartó lakodalom második éjszakájának éjféle után már péntek lett volna, így akkor már nem ehetek volna húsételt, anélkül pedig nem csúszott volna a férfiakkal a bor. Szombaton a falu plébánosa tiltotta, mivel az éjszakát átduhajkodó lakodalmas nép nem ment volna vasárnap az Isten házába.

Koroncz László még 1957-ben a nagygyógyári plébánia háztörténetében így ír erről: „...Már Szilveszterkor kihirdettem, hogy csak kivételes esetekben esketek szombat délután, mert az esküvők megzavarják a hittanórákat, és a lakodalom a vasárnapi misemulasztáshoz vezet...”⁶⁴

Maguk a fiatalok ritkán választottak és határoztak önállóan. A döntés jogát általában a szülők tartották fenn maguknak, nem bízták a fiatalokra. Az eljegyzendők érzelmére való tekintet nélkül hányták-vetették meg a dolgot. A szülők hozzájárulása nélkül házasságkötésre nem kerülhetett sor. Szerelemről vagy tetszésről szó sem esett. A felek tárgyalásai magára a

⁶² Op. cit Nagygyógyári társadalom-néprajza 72-83. pp.

⁶³ Op. cit Nagygyógyári társadalom-néprajza 72-83. pp.

⁶⁴ Historia Domus, Nagygyógyári, 1957.

személyre, a hozományra, jegyajándékra, vagy a szükséghez képest más körülményre is vonatkoztak.

Mielőtt valaki nyíltan kérőként lépett volna föl, előbb tudakozódtak, hogy elfogadják-e a leány szülei. Igyekezett ügyének pártfogókat szerezni, akiknek a támogatásával könnyebben célba ért. A kedvező válasszal együtt azt is megtudta a legény, hogy melyik napon mehet a leányt megnézni. Herenden az esküvő előtt 3 héttel egy csütörtöki napon ment a vőlegény leánykérőbe.⁶⁵

Néha mindjárt leánynézéskor tartották meg az eljegyzést. Az eljegyzés egyik mozzanata volt a gyűrűváltás, amely az eljegyzés jelképe. Ezüst vagy rézgyűrűt húztak egymás ujjára. Gyakran ugyanazzal a gyűrűvel több nemzedék is eljegyezte egymást. Az adott gyűrűt a házassági ígélet jelképeként, sőt biztosítékának tartották.

A gyűrűváltás után a házassági ígételtől visszalépni becsületesen nem lehetett. Mindkét részről nagy sértésnek vették és megítélték.

Az eljegyzést vacsorai lakomával kötötték egybe. A keresztszülőket, a testvéreket hívták meg mindkét részről az eljegyzésre.

VIII. Hitbér (dos)

Az országos jog szerint hitbéren, (dos) a nő részére rendelt vagyon, melyet férjétől kapott. A hitbért jogunk már az Árpád korban ismerte. Ez alatt a törvényesen férjhez adott nő díját kellett érteni, amelyet szüzessége elvesztése és házassági kötelessége teljesítése fejében, az elhálásért férje halála után vagy a házasságnak neki fel nem róható módon való megszűnése esetén, férje rendi helyzetének és vagyoni állásának megfelelően kapott. Az volt a célja, hogy a túlélő házastársat vagyoni előnyben részesítse.

Kiadására rendszerint a férj halála után, illetve akkor került sor, ha a nő halálával vagy újbóli férjhezmenetelével az özvegyi jog élvezete megszűnt.

A hitbér az asszony különvagyonra volt, amit özvegyisége után a férj hagyatékából meg kellett kapnia. Ez a vagyoni jogi igény csak váromány volt. A házasság fennállása alatt a férj tulajdona és ő rendelkezett vele, viszont természetes vagy jogi halála után a hagyatékából az örökösöknek ki kell elégíteni a hitbérkövetelést. A család, a közvetlen örökösök, vagy tágabb rokonsági kör a hitbér visszatartásával többször megkárosította az özvegyet.

⁶⁵ Köller Mónika: Egy sváb lakodalom Herenden 1995. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára Itsz: 12 588-95 Veszprém

A férj állásának megfelelő hitbér összege a homagiumhoz, tehát a személy vérdíjához, az emberdíjhoz igazodott, így a főnemes 400, a köznemes 200, a jobbágy pedig 40 forintot volt köteles hitbérként fizetni.⁶⁶ Tehát minél előkelőbb és gazdagabb valaki, annál nagyobb a hitbér is.

A magyar jogban a hitbérnek két fajtája volt, a törvényes hitbér és a szerződéses hitbér. A nő a hitbért akkor is követelhetette, ha erre vonatkozólag előzetes megállapodás nem született. Ezt nevezik *törvényes hitbérnek*. A törvényes hitbérre való jogot a házasság törvényes létrejötte, valamint annak elhálása keletkeztette. A törvényes hitbér iránti igény a nőt a második, harmadik és minden további házasságkötés esetén megillette. De minden újabb házasságkötés esetén a hitbér összege feleződött, tehát a második házassága esetén már csak az említett hitbérösszegnek a fele illette, mert szüzességvesztés után ment férjhez. A harmadik házasság esetén pedig már csak a negyede.

A házasság megszűnésekor vált követelhetővé, ám, ha a nő a házastársi kötelességét nem teljesítette megfelelően, elveszett. A nő halála esetén pedig örökösei követelheték.⁶⁷

A férj csődbejutása esetén a nő a házasság fennállása alatt is követelhetette a hitbérének kiadását. A hitbérkövetelés soha nem évült el.

A férj feleségének élők között vagy a halál esetére szóló rendelkezés alapján is biztosíthatta a hitbért, ez a *szerződéses hitbér*. Ez a szokásjog szabályai szerint jött létre. Célja ugyanaz volt, mint a törvényesé. Bárki, a házastárs, jegyes, szülei vagy bármely harmadik személy kiköthette a nő számára, a követelés alapja pedig a szerződési kikötés lett. A házastársi hűség megtartásától feltételezett ajándék és csak a házasság felbomlása után volt követelhető. Az igény érvényesíthetőségéhez a házasságot el kellett hálni és meg kellett jelölni a házassági szerződésben a pontos jogcímet. Ha a nő házasságtörése miatt a házasságot felbontották, akkor a hitbér iránti jog is elveszett, hacsak a férj a nő házasságtörését meg nem bocsátotta.

Ha a nő a szerződéses hitbért elfogadta, ezzel a törvényes hitbérére való jogáról lemondott. A hitbér felett a nőnek szabad rendelkezési joga volt annak ellenére, hogy a házasság megszűnése előtt nem követelhetette. Minden szerződéses hitbér halál esetére szóló rendelkezés volt, csak a túlélés esetére követelhetette a nő. Sőt túlélés esetén is csak akkor, ha a nő vagy férfi halála lemenő örökösök nélkül következett be.⁶⁸

⁶⁶ Werbőczy István: Hármaskönyv I. 93. cím 2. §

⁶⁷ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 79. p.

⁶⁸ Uo.

Veszprém megyében különösen Zircen írott hitbér esetében ezt ki is szokták kötni.⁶⁹ A követelést az özvegy elengedhette, de akkor az ő örökösei sem érvényesíthették (*relaxatio*). Egyébként a követelés átszállt az özvegy örököseire és nem is évülhetett el. Ez gyökeres jog volt.

IX. Móring – (Morgengabe)

A móring szót bajorosztrák eredetűnek tartják. A német elnevezés legrégebb hazai okirati emléke 1325-ből Budáról *morgungoob* formában maradt fenn.⁷⁰ A Morgengabe elnevezés a középkori német jognak arra a reggeli ajándékára utal, amelyet a férj a házasság megkötését követő reggelen feleségének adott. A móring jogi tartalmát illetően ajándékozási ígéretnek tekinthető, különböző feltételek teljesülése esetére.

A városi jogban a XIV. századi formában fennmaradt Zipser Willkühr szerint a morgengabe a Szepességben a törvényes hitbér neve. A nő díja, amely elsősorban ingóság lehetett, és csak akkor járt, ha a férj a házasságkötés után egy év és hat hét alatt elhalt, gyermek pedig nem maradt.⁷¹

Tárkány Szücs Ernő néprajzi kutatásaiban a szerződéses hitberről készített sok tartalmi, formai eltérést mutató, szokásjogi tanulmányokat a móringról és annak XVIII. századi elterjedéséről. A móringnak két típusát különböztette meg: a dunántúli típust, amely a városi jogot viszi tovább és jegyajándékként a kézfogás, az eljegyzés körében állónak írta le, ami biztosíték volt a túlélő házastársnak. A másik az alföldi változat, amiben az országos jogszokások továbbélését látta. Ezt csak a férfi köti, célja a házasságkötési szándék anyagi alátámasztása. Többnyire ingatlanok alkotják a tartalmát.⁷²

Tilcsik György is foglalkozott ezzel a témával, ő Vas megyében végzett néprajzi kutatásokat, ahol a hitbér és a móring nagyon gyakran összemosódott.

Kelemen Imre, e kor egyik kiváló jogtudósa szerint a hitbérnek nevezik azt a szokást, ami a házasság előtt történik, az özvegyasszonyi nyomorú sors könnyebb elviselését szolgálja. A

⁶⁹ Veszprém Megyei Levéltár, (VEML) XI. 601. e. IV. 410. Házassági Szerződés Lambert Ferenc mint vőlegény és Vascher Teréz mint menyasszony közt 1847-ik évben, (...szeretett menyasszonyának azon esetre, ha egy év leforgása alatt és örökös nélkül halna meg 250 forint az az kétszázötven váltó forintokat ...)

⁷⁰ Op. cit. Magyar jogi népszokások 358.p.

⁷¹ Uo.

⁷² Dominkovics Péter: Móringlevelek Győr megyéből Források 1. Győr, 1992. 6. p.

törvényes feleségnek a házassági hívségért a megholt férjnek jószágából ennek örököse által kiadandó jutalom, amit a férj hibájából bekövetkezett váláskor is ki kell adni.⁷³

Novák László, aki Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét gyakorlatát tanulmányozta az újraházasodó megözvegyült férfiak és özvegyasszonyok körében tett különböző megállapításokat. A törvényes és az írott hitbér gyakorlati egybeesését állapította meg és elterjedését a XVIII. század második felére datálta.

Schramm Ferenc, aki Vác kutatója, a móringsnak az ifjú pár életében betöltött szerepét hangsúlyozza, az ígért készpénz azonnali üzletbe vagy ingatlanba fektetését és azok hasznosítását⁷⁴ vizsgálja.

Az említett tanulmányokat nagyon jónak tartom, kiváló néprajzi leírások és gyűjtések eredményeit foglalják össze, de jogi szempontból vizsgálva, amikor például az ágy felvetésének módjáról, vagy a leány hozományának nélkülözhetetlen darabjáról, a lepedőről már a 49. oldalt olvastam, kicsit elkalandozott a figyelmem.

XVIII - XIX. században Veszprém megyében a mórings csak akkor járt az asszony részére, ha legalább egy évet együtt éltek, vagy ha gyermekük nem született, mert egyébként az özvegy, özvegyi jogon, a férj, pedig mint kiskorú gyermekeinek törvényes képviselője, bent maradt a vagyonban. Erről tanúskodik a zirci Vascher János és Lambert Anna Mária 1847-ben lejegyzett megállapodása, melyben olvashatjuk, hogy „A vőlegény móringsol szeretett menyasszonyának azon esetre, ha egy év eltelté alatt és örökös nélkül halna meg 250 vf. az az kétszázötven váltó forintokat.”⁷⁵

Az egyéb járadékot a feleség pedig csak addig élvezhette, míg újból férjhez nem ment, vagy amíg a férj szüleivel együtt élt. Erre példa az említett házassági szerződés. „A menyasszonynak habár a vőlegény egy év elforgása alatt és örökös nélkül halna meg, vőlegény édes anyjánál szabad lakása lenne mindaddig, míg ismét férjhez menne.”⁷⁶

A nő is adott a férjének hitbért a hozományából, ami a férjet illette. Ez a móringsszerződés nagyjából hasonló feltételek és meghagyások alapján készült, mint amelyeket leendő házastársa nyilatkozata tartalmazott. Ezt nevezték *ellenmóringsnak* vagy *kontrahitbérnek*, *viszono* hitbérnek is. Az ellenmórings rendszerint a mórings felét tette ki, vagy negyedét érte el értékben.⁷⁷ A kontrahitbér kikötése a XIX. században igen elterjedté vált. Erről olvashatunk a

⁷³ Op. cit. Móringlevelek Győr megyéből 6. p.

⁷⁴ Op. cit. Vác népének szellemi kultúrája 643. p.

⁷⁵ VEML XI. 601. e. IV. 409.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Op. cit. Magyar jogi népszokások 361. p.

zirci Venczel János és Hock Erzsébet⁷⁸, valamint Hock István és Venczel Katalin⁷⁹ szerződésében.⁸⁰

Ha kölcsönösen mindenüket, vagy egyforma mennyiségben más javakat kötöttek le, és az ellenmóring értéke azonos volt a móringéval, ezt *katramóringnak* nevezték. Erre példa Stefanics János és Lóránth Erzsébet móring levele⁸¹ Kéttornyúlakról, melyet 1821. június 21-én készítettek el és mindkét részről 500-500 forintot móringoltak egymásnak.⁸²

A móringra vonatkozó megállapodást a kézfogón, de mindenképpen a házasság megkötése előtt készítették el a jegyesek, a menyasszony és a vőlegény, vagy szüleik, 2-4 tanú jelenlétében.

X. Házassági szerződések

X. 1. A házassági szerződések célja és elnevezései

Már a Római Köztársaság idején szokássá, mintegy erkölcsi kötelességgé vált, hogy a házasság terheinek megkönnyítése céljából a nő családja, illetve maga az önjogú nő bizonyos vagyont juttasson a férjnek. A férj ugyan is egyedül viselte a házassággal járó terheket, s ezen belül különösen köteles volt gondoskodni felesége és egész családjának eltartásáról.⁸³

A XVIII-XIX. században a Zirc környéki kis falvakban a legény szülei, később a legény, a megkérés előtt, vagy a megkéréskor, vagy a jegyesség ideje alatt megállapodásra igyekezett jutni a leány szüleivel a hozományról, melyet szerződésbe is foglalták.

A házassági szerződésekre is a szerződések általános szabályait kellett alkalmazni azzal a kitéttel, hogy amennyiben a házassági jogviszony sajátossága megkívánta, ezek a szabályok módosulhattak, de csak közös akarattal. A céljuk az volt, hogy amennyiben a

⁷⁸ VEML XI. 601. e. IV. 412.

⁷⁹ VEML XI. 601. e. IV. 413.

⁸⁰ „A vőlegény móringol szeretett menyasszonyának 100 az az száz váltó forintot és minden ruháját. Ellenben. A menyasszony móringol vőlegényének 50 f. az az ötven váltó forintot, egy ágyat, egy dunyhát, két vánkost, egy lepedőt és minden ruháját.”

⁸¹ Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára (DREKK), O 794 353 32

⁸² „...Melyre nézvést én is Lóránth Erzsébet mint menyasszony, hogy fent nevezett szerelmes jegyesemnek ebbeli szíves hajlandóságát viszontagolhatsam, tehát én is azon esetre, ha ne talán én előbb mint sem túl nevezett jegyesem minden tőle származandó örökös nélkül é mulandóságbul az örökkévalóságra kiszólitatnám rendelem és móringulom néki mind azoningó javaimat, amelyeket összesen leszünk alkalmatosságával, hozzája rendelni fogok azon kívül pénzben ugyan 500 azaz ötszáz forintokat amelyek is hogy nekie minden ellentmondás és pörpatvarkodás nélkül praferentes szabad diszpozíciójára kifizettesenek kívánom.”

⁸³ Op.cit. A római jog története és institúciói 257. p.

törvény adta lehetőségektől a felek el kívánnak térni házassági vagyoni viszonyaikat illetően, azt szabadon megtehessek a házassági szerződés által.

A házassági szerződés lényege tehát a vagyoni megállapodás, amelyeket általában írásban kötöttek. Arra vonatkozólag nem találtam adatokat, hogy a megkötött házasságok közül mennyiben kötöttek írásbeli megállapodást, de alakításukat tekintve meg kell állapítanom, hogy hasonlóak voltak.

A német nyelvű iratokban a „Heirat Brief”, „Heyrath Brief”, „Heurath Brief”, valamint „Contractus Dotalitii” és „Heyraths Contract” „Heuraths Contract” megnevezéssel szerepel.

A magyar nyelvű szerződések is különböző elnevezésűek, például egy az 1790-ből származót,⁸⁴ melyet Gáspár Fülöp és Vajda Anna között Olaszfaluban kötöttek „Házasságbéli Contactus”-nak nevezik és alcímként „Házasságbéli Czikkel” jegyezték le. Továbbá Nagy Lőrincz kádártai és Kováts Susánna sólyi menyasszony 1832-ből származó szerződését „Házassági Edgyesülés”⁸⁵-ként ismertem meg. Vagy Sábitz Márton és Molnár Juliánna eplényi lakosok közti megállapodást „Egyesülési Levél”⁸⁶-ként olvastam. De megismertem Franek Josef és Stump Terézia zirci lakosok között kötött iratot is, melyet „Házasságbéli Egyezés” elnevezéssel tanulmányozhattam 1832-ből Zircről.⁸⁷

Vizsgáltam, hogy a Házassági Egyesülés és a Házassági Egyezés között van-e jelentésbeli eltérés. Különböző szótárakat és lexikonokat hívtam segítségül. A következő eredményre jutottam: az *egyesülés* jelentése a Magyar Szinonimaszótár⁸⁸ szerint a szerelemben közösülést, a Magyar Értelmező Kéziszótár⁸⁹ szerint valakivel szoros testi és lelki közösségbe kerülést, a Révai Nagy Lexikona⁹⁰ szerint (*confusio, consolidatio*) jogi értelemben az ugyanarra a tárgyra vonatkozó jognak és kötelezettségnek egy személyben találkozása.

⁸⁴ VEML XI. 601. e. VIII. 106.

⁸⁵ VEML XI. 601. e. VIII. 28.

⁸⁶ VEML XI. 601. e. VII. 920.

⁸⁷ Uo.

⁸⁷ VEML 601. e. IV. 504.

⁸⁸ O. Nagy Gábor- Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimaszótár Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 85.o.

⁸⁹ Magyar Értelmező Kéziszótár Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 260. p.

⁹⁰ Révai Nagy Lexikona: Az Ismeretek Enciklopédiája VI. kötet, Hasonmás Kiadás, Szépirodalmi És Babits Kiadó 1991. 192. p.

Az *egyezés* régies kifejezés, amely megegyezés végetti tárgyalást, alkudozást jelent. De utalhat az egyezségre is, amely vitás ügynek kölcsönös engedményekkel való elintézése,⁹¹ illetve a jogosult és a kötelezett felek között létrejött megállapodás, szerződés⁹², továbbá jogi érvényű írásos szerződés,⁹³ továbbá (*transactio*), szerződés, mely a szerződő felek között fennálló bizonytalan vagy vitás jogviszonyt meghatározza, a római jog szerint akként, hogy az egyezkedő felek mindegyike igényéből valamit enged.⁹⁴ Az egyesség célja a per elkerülése,⁹⁵

X. 2. *Mikor érvényes a házassági szerződés?*

A szerződés a kötelmek egyik, sőt legfontosabb keletkezési forrása. A szerződő felek között szükségképpen kötelmi jogviszonyt hoz létre. A lényegét két vagy több fél megállapodása, megegyezése képezi, amely a szerződő felek egybehangzó akaratnyilatkozatában testesül meg.

A szerződés akkor jön létre érvényesen, vagyis alkalmas a célzott joghatás kiváltására, ha a felek akarata és nyilatkozata önmagában véve ép (mert cselekvőképesek, mert betartják az alaki követelményeket), emellett külön-külön összhangban van egymással (azt mondják, amit akarnak), továbbá egymás között is találkozik (a két akaratnyilatkozat megfelel egymásnak), továbbá ha a joghatáshoz kapcsolódás nem ütközik a jogrend valamely tilalmába.⁹⁶

Ha a szerződés fogalmi elemeinek egyike – az akarat, a nyilatkozat vagy a joghatáshoz kapcsolódás – valamely a jogrend által meghatározott jelentősebb hibában szenved, a létrejött szerződés érvénytelen, mert a törvény előírása folytán nem alkalmas a felek által kívánt joghatás kiváltására, főképpen pedig nem keletkeztet kötelmet.⁹⁷

Tehát a szerződés érvényességéhez szükségeltetett, hogy cselekvőképes személyek között jöjjön létre és amennyiben valamelyik fél cselekvőképességében korlátozva volt, a

⁹¹ Op. cit. Magyar Értelmező Kéziszótár 260. p.

⁹² Új Magyar Lexikon, szerkesztette: Berei Andor, Csűrös Zoltán, Ernst Jenő, Hevesi Gyula, Julesz Miklós, Kovács István, Rényi Alfréd, Rényi Péter, Surányi János, Szigeti József, Waldapfel József és Zsigmond László, Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. 138. p.

⁹³ Op. cit. Magyar Szinonimaszótár 86. p.

⁹⁴ A Pallas Nagy Lexikona: Az Összes Ismeretek Enciklopédiája V. kötet, Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság Budapest 1983. 751. p.

⁹⁵ Révai Nagy Lexikona 192. p.

⁹⁶ Op. cit. A római jog története és institúciói 475. p.

⁹⁷ Uo.

törvényes képviselője (gyámja, gondnoka) beleegyezésén felül az árvaszék - gyámhatóság jóváhagyását is meg kellett kérni. Ellenkező esetben a szerződés semmis volt.⁹⁸

Teljes cselekvőképességgel rendelkező személyek a házassági szerződéseiket meghatalmazott útján is megkötötték. A legény tanukat vitt magával a kéréshez. Általában négy tanú jelenlétében készültek a szerződések, kettő-kettő mindkét részről, hogy hallják, mit ígérnek. A megállapodást magánokiratba foglalták, vagy az egyház, esetleg az előljárásság által hitelesített közokirat formájában került kiállításra. Az egyházi vagy községi könyvekbe is bejegyezték, a házasságkötés egyik aktusa, a menyasszony kiadása előtt pedig szülei házában a szerződést nyilvánosan felolvasták.

Az 1886:7.tc.22.§-a értelmében, házassági szerződést érvényesen, csak közjegyző jelenlétében lehetett kötni és alkalmazni kellett a megfelelő alaki és anyagi kellékeket. Ha a házassági szerződés halál esetére is tartalmazott rendelkezéseket, akkor a közjegyző előtt tett közvégrendelet kellékeinek is meg kellett felelnie. Ez azt jelentette, hogy a felek csak személyesen jelenthették ki szerződési akaratukat, közjegyző jelenlétében, jelen kellett lennie 2 tanúnak, vagy egy másik közjegyzőnek és a szabályok megtartását is bizonyítani kellett. Varjas Zsigmond és Pócze Ilona házassági szerződésében is olvashatjuk, hogy Patkó Károly református lelkész és Bakos János kereskedő ügyleti tanúkként voltak jelen és Dr. Nagy Péter királyi közjegyző külön tanúsította, hogy a rendelkezések minden pontban megtartottak.⁹⁹ Ha nem a szabályoknak megfelelően köttetett a házassági szerződés, akkor annak érvénytelenségét¹⁰⁰ bírói ítéletben kellett kimondani, ezt pedig maguk a házaspárok és az örökösök is követelheték a házaspár elhunytja után.¹⁰¹ Csak a házastársak között, közokirat alakjában létrejött okiratok rendelkeztek bizonyító erővel.

X. 3. *Az alku és a hozomány*

Már a Római Köztársaság idején szokássá, mintegy erkölcsi kötelességgé vált, hogy a házasság terheinek megkönnyítése céljából a nő családja, illetve maga az önjogú nő bizonyos

⁹⁸ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 80. p.

⁹⁹ Dr. Hudi József: Litér község története, In. Varjas Zsigmond és Pócze Ilona házassági szerződése Veszprém OOK. Pree Kft. Nyomda, 2007. 392-393. o.

¹⁰⁰ Érvénytelen lesz a házassági szerződés akkor is, ha a házasságot valamilyen bontó akadály miatt semmissé nyilvánították, illetve, ha a megtámadással érvénytelenítették.

¹⁰¹ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 82. p.

vagyont juttasson a férjnek. A férj ugyan is egyedül viselte a házassággal járó terheket, s ezen belül különösen köteles volt gondoskodni felesége és egész családjának eltartásáról.¹⁰²

A XVIII-XIX. században a Zirc környéki kis falvakban a legény szülei, később a legény, a megkérés előtt, vagy a megkéréskor, vagy a jegyesség ideje alatt megállapodásra igyekezett jutni a leány szüleivel. A kézfogás eseménysorozatába az úgy nevezett alku is beiktatódott, amit az áldomás pecsételt meg. Az alku során rögzítették a készpénz, vagy ingó és ingatlan érték nagyságát, amelyet a két fél vagyoni helyzete határozott meg. A házasuló nők nevében szüleik, testvéreik, kiadók gyakran ágy-, és ruhanemüket ígérik. Az özvegyasszonyok készpénz és ingatlan lekötései tekintélyes összegek, néha felülmúlják a leendő férj vagyonát.

Az alku során nem azt kérdezték, hogy a leány szeretné-e a férfit férjül, hanem a föld, az adandó vagyon mennyisége iránt érdeklődtek. A vita leginkább a föld és a jószág mennyisége felett volt, a ruha- és a ládarészen kevésbé.

De rendszerint a leány szülei is tettek vagyoni és egyéb jellegű kikötéseket a leány javára. A leány kiadói is megkérdezték a kérőktől, hogy a legénynek van-e háza, ahová az asszonyt vinné, van-e adóssága, apja – anyja után örököl-e, mennyi móríngot ajánl. Az alkudozás nagy huzavonával folyt, néha az egész házassági terv is felbomlott miatta.

Zirc környékén ismert volt a vőlegénykelengye is. A vőlegény adta az ágyneműhöz az ágyat, a cserépkancsók, tálak tartására a tálast és a padládákat.

A kiházasítási javakat kelengyének, hozománynak, nászajándéknak, gúnyának, jegyruhának, jegyajándéknak, stafírungnak, menyasszonyos ládának, tulipános ládának, nevezték. Ha még mindkét szülő élt, akkor mindkettőnek a neve szerepelt a hozományjegyzékben, melyet arról a napról kelteztek, amelyiken a hozományt kiadták. Ez a kiházasítás napján, a menyegző napján, vagy a lakodalom másod- vagy harmadnapjának reggelén történt. A menyegző nagyszerűségétől függött, hogy másod-, harmadnap, vagy még később adták-e ki, több tanú jelenlétében. A tanúk száma különböző volt, néhol csak kettő, máshol tizenkét tanú is jelen volt. Kivételes eset volt, amikor csak az özvegy anya, leánya és veje, vagy csupán az anya és a vő írták alá.

A kelengyében összegyűjtött ünnepi szerepű tárgyakban benne volt az egyéni és családi élet egész programja, még a kisgyermek alá való párna és a ravatal elemei is. De a kelengye nemcsak egy család céljait szolgálta. Az anya igyekezett „kikímélni” és lényeges darabjait

¹⁰² Op. cit. A római jog története és institúciói 257. p.

úgy megőrizni, hogy lányának, unokájának továbbadhassa, de ő maga is szőtt, varrt, hogy barátnői kelengyéjét gazdagíthassa. Ezek az asszony kizárólagos magántulajdonát, külön vagyonát képezték. A szekrények, ládák kulcsait személyesen őrizte.

Ha az asszony gyermektelenül meghalt, mindent vissza kellett adni a szülei, családja részére. A korán és gyermektelenül meghalt asszony kelengyéből a szebb ruhadarabokat a koporsójába is bele tették.

A hozományjuttatásnak három módja volt: *hozományadás*, *hozományhagyományozás*, *hozománykötelezés*.

Hozományadás: a szerződési képesség meglétén kívül szükséges volt még, hogy a hozományt a férjnek tényleg átadják és a hozomány célját is kifejezzék. Közjegyzői okiratra csak akkor volt szükség, ha a hozomány tárgya ingatlan volt, és azt a feleség vagy menyasszony adta.

Hozományhagyományozás: esetén végrendeletben rendeltek hozományt, amit vagy meghatározott idő letelte után vagy a házasságkötés időpontjában kellett kiadni. Hagyományozhatott a feleség is hozományt, felmentette a férjet a hozomány visszaadási kötelezettség alól. Lehetett feltételtűzéssel is hagyományozni hozományt.

Hozománykötelezés: a felek szerződésben kötelezték magukat hozomány juttatására. Közjegyzői okiratba foglalás csak a menyasszony és a vőlegény, illetve csak a férj és feleség között volt kötelező.

Hozományt csak az a személy rendelhetett, aki szerződési képességgel rendelkezett. A hozományt átvevő férj is szerzőképes kellett legyen, ha nem volt az, akkor az átvételhez a törvényes képviselője beleegyezésére volt szükség. Ezt az indokolta, hogy a férj a házasság megszűnése esetén tartozott a hozományt visszaadni és ezért nélkülözhetetlen volt, hogy megértse annak lényegét.¹⁰³

Lehetett a tulajdonjog fenntartásával is hozományt rendelni, ilyen esetben a házasság megszűnése után a tulajdonos visszakapta a hozományt.

A hozománynak a leány rangjához és módjához illőnek kellett lenni, annak előteremtése mind a nemeseknél, mind a parasztnál nagy gonddal járt. Még a főurak sem rendelkeztek mindig annyi készpénzzel, amennyire szükségük volt. A pénz előteremtése is időbe került és sok bajt, fáradtságot okozott a kelengye megszerzése. Néha még a menyegzőt is el kellett halasztani emiatt.

¹⁰³ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 78. p.

A leányok a hozomány összeállításában, megszerzésében tevékenyen részt vettek. A parasztgazdák leányai állandó munkásai voltak a család gazdálkodásának folyamatában, a termelési értékek előállításában, melyért cserébe megkapták a hozományukat.

8-9 éves koruktól segítettek a szoknya beszegésében, a fejkendők monogram betűinek kivarrásában, a fehér vállkendő kihímzésében, a lepedők beszegésében, az ünnepi lepedők csipkéinek felvarrásában. Megtanulták a szoknya derekának apró ráncokba szedésének módját, a ruha, a lakástextília szakszerű tárolásának hagyományos rendjét.¹⁰⁴

A leány hozományába szinte egy életre szóló ruhakészletet kapott. A hozományban szereplő nagyszámú felsőruhát a mátkaság ideje alatt varrták meg, de a hozományban jelentős volt az örökölt darabok száma. A Zirc környéki német falvakban a női ruhadarabok többségét húszéves kortól hatvanéves korig lehetett hordani. Voltak olyanok, amelyeket csak fiatalasszony korban viseltek, mint például vállkendők, kötények, fejkendők. A leány anyja - ezeket a megkímélt darabokat, mivel ő már nem viselhetette - gyarapította lánya hozományát. Korához illő ruhában kellett megjelenie, ha nagy ünnepeken templomba ment, ha lakodalomba, keresztlőre, vendégségbe hívták, ha városba készült vásárolni, ha temetésen vett részt.

A lepedők, törülközők, ágyterítők, abroszok egy részéhez öröklés révén jutott a férjhez menni készülő lány.

A díszítetlen lepedőből a gazdagabbak 15-20 a szegényebbek 8-12 darabot adtak a leánynak. A menyasszonyi díszes lepedőt gyolcsból, sifonból varrták.¹⁰⁵

A hozomány ruhakészletének legtöbb darabból álló együttesét a fejkendők képezik. A stafirungba kapott fejkendők száma 25-40. között változott. A fejkendők selyemből, posztóból, szövetből, kartonból és gyapjúból készültek.¹⁰⁶

A menyasszony hozományába hat-kilenc párnát és két dunnát adtak, amiből öt párna és egy dunna a vetett ágyba, a másik négy párna és a dunna pedig a napi használatú ágyba került. Erre vonatkozó adatokat Bittmann József és Scheibenhoffer Katalin házassági szerződésében találtam.¹⁰⁷ „Visz jelenleg a menyasszony a vőlegényhez egy nagy almáriumot, két ágyat, kilenc vánkost, két dunyhát, nyolc lepedőt, két ágyterítőt, két abroszt, nyolc türülköző kendőt és három széket.”

¹⁰⁴ Zólyomi József: A leány hozománya Ethnographia 108. évfolyam 1997. 1-2. szám 425. p.

¹⁰⁵ Op. cit. A leány hozománya Ethnographia 435. p.

¹⁰⁶ Op. cit. A leány hozománya Ethnographia 446. p.

¹⁰⁷ VEML XI. 601. e. IV. 408.

A leány hozományához tartozó bútorok számát, összetételét a parasztság életformájához, gazdasági lehetőségéhez igazították. Veszprém megye német településein mindig állószeekrényt adtak a leánynak hozományul. A szekrény jobb oldali részét polcosnak, a bal oldalit akasztósnaak alakították ki. A ruhásszeekrények általában festettek voltak. A ladaában a férfiak ruháit tárolták. A hozományból nem hiányozhatott a sámli sem, aminek a helye a menyasszonyi ágy alatt, vagy a szekrény akasztós részének az alján volt.

A XVIII-XIX. században Zirc környékén alig volt rá példa, hogy a fiatalok új házba költözzenek. Sőt az is ritkán fordult elő, hogy az új család alapítói külön szobaát kaptak. Az volt az általános gyakorlat, hogy a szülőkkel, nagyszülőkkel, testvérekkel egy szobaában, vagy a lakodalmat követően néhány hónapig az istállóban, a pajtában, a kamrában aludt a fiatal házaspár. Ezzel ellentétben az előzőekben már említett Bittmann József szerződésében találtam, hogy „Által adja a vőlegény anyja fiának zirci mezővárosban zsellér házát, melynek teljes birtokába azonban a vőlegény csak szülei halálok után fog jutni.”¹⁰⁸ Lambert Ferenc és Vascher Teréz házassági szerződésében pedig a következő olvasható: „A házasulandóknak a vőlegény szüleinél az udvarban háatul épített házban szabad lakásuk lenne mindaddig még a vőlegény szülei életben leendnek.”¹⁰⁹

A hozomány kezelése a férj joga volt. A házasság létrejöttével a nő köteles volt azt kezelésre átadni, de tulajdonjoga azon továbbra is, a házasság alatt is a nőé maradt. Annak ellenére, hogy az a férje vagyonába beruháztatott, még megvolt és vissza is kellett fizetni, mint bármely más kölcsönt, mégpedig minden további hitelezőt megelőzően, mert a nő kiváltságos hitelező pozíciójával bírt.¹¹⁰ Ha a feleség hozományát a férje vagyonába beruházta, a férj egy közjegyzői okiratban elismerte azt, majd később, a hozomány értékének megfelelő tulajdonrészt a nőre átíratva. Mivel a közjegyzői okirat harmadik jóhiszemű hitelezővel szemben nem áll meg, ezért a nőnek túrnie kellett, hogy a hitelező a férj adósságának erejéig az ő vagyonából is kielégítést nyerjen. Tehát harmadik, jóhiszemű hitelezővel szemben ott állt, hogy a hozományát is elvesztette.¹¹¹

A nő szabadon rendelkezhetett a hozományáról halála, illetve a házassága felbontása esetére. A házasság megszűnése után a hozományt vissza lehetett követelni. A nő illetve halála esetén a nő örökösei követelhatték a hozományt. Ha nem maradtak leszármazók, akkor

¹⁰⁸ VEML XI. 601. e. IV. 408.

¹⁰⁹ VEML XI. 601. e. IV. 410.

¹¹⁰ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 81. p.

¹¹¹ Uo. 82. p.

az öröklött javakat az ági örökösök követelheték, de ha a nő saját vagyonából rendelt hozományt, akkor annak tulajdonjoga a férjet illette.¹¹²

A nőt megillette az elsőbbségi és a visszatartási jog. *Az elsőbbségi jog* azt jelentette, hogy a nő hozomány visszakövetelési joga a jelzálogos hitelezőket és a csódhitelezőket is megelőzte, kivéve, amikor a hozomány elhasználható dolog, illetve pénz volt. *A visszatartási jog* azt jelentette, hogy a feleség a férje hagyatékát mindaddig megtarthatta, míg az örökösök a hozományát ki nem adták.¹¹³

Ha a házasság nem jött létre, vagy érvénytelenítették, akkor a hozomány visszajárt. Ha a menyasszony vétkessége okozta a házasság meghiúsulását, akkor a férj vagy jegyes a hozományból addig húzott hasznokat megtarthatta. Minden más esetben a beszedni elmulasztott hasznot és jövedelmeket is meg kellett téríteni. A hozomány létezésének bizonyítása mindig azt terhelte, aki követelt.

Közszerzeményi közösségben éltek a volt jobbágyrendűek, az úgy nevezett parasztosztály és a városi polgárok és azok a nemes rendű házastársak is, ahol a szerzés alapja kizárólag a nő vagyona volt. Szerzeményi közösségben élhettek ezeken kívül azon személyek is, akik a házassági szerződésben azt kikötötték.¹¹⁴

Az asszony a hozományára nézve semmiféle biztosítékot nem kapott, ha a férj a közszerzeményt elherdálta, vagy annak árát elitta, akkor az asszony nem tudta a hitelezőkkel szemben a követelését érvényesíteni, kiszolgáltatott helyzetben volt. Tűrnie kellett a kielégítést és a foglalás alól a közszerzeményét csak igényper útján követelhetette vissza. Csőd esetén csak azok a vagyontárgyak nem kerültek foglalás alá, amit a nő a házasság alatt, de nem a közadós pénzen szerzett. Így könnyen az utcára kerülhetett.

A közszerzeményről bármelyik fél lemondhatott, de a leszármazók köteles részét ez nem érintette. Az összes vagyonból le kellett vonni azokat a vagyoneértékeket, amelyek a különvagyonhoz tartoztak, illetve a hiányzó különvagyonot pótolni kellett, de csak akkor, ha a megsemmisülés nem volt senkinek sem felróható. A fennmaradt értékfelesleg képezte a megosztandó közszerzeményt. Oszthatatlan tárgyak megosztása esetén árverésen kellett értékesíteni azokat.¹¹⁵

¹¹² Uo. 78. p.

¹¹³ Uo. 79. p.

¹¹⁴ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 77. p.

¹¹⁵ Uo. 79. o.

A házastárs halála esetére a szerzeményi javakat teljesen vagy részben a másik fél részére biztosították. Erre vonatkozó adatokat a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának egyik 1821-ből származó kéziratában¹¹⁶ olvastam: „Ami pedig Istennek az áldásából leendő együttvaló szerzeményünket illetni fogja, az az életben maradandó félnek szabad diszpozíciója alatt maradandó leszen.” Erre való utalás található Nagy Lőrincz kádártai bognármester és Kováts Susánna solyi hajadon 1832. évi „Házassági Edgyesülésében”¹¹⁷ Holtig tartó haszonélvezetet kölcsönösen biztosították valamennyi vagyontárgyra, vagy ezek egy részére. Erre utalást Varjas Zsigmond és Pócz Ilona házassági szerződésében találtam.¹¹⁸

A különvagyon értéknövekménye is különvagyonnak számított. A házasság alatt a tulajdonos kizárólagos rendelkezése alá tartozott, de annak kezelését a másik házastársnak, illetve harmadik személynek átengedhette. Általában az volt a mindennapi gyakorlat, hogy a nő különvagyont a férj kezelte és hacsak a nő külön ki nem kötötte, a haszon hova fordításáról sem volt köteles elszámolni.¹¹⁹ A férj kezelésében lévő különvagyon a házasság megszűntetésekor is követelhető volt.

Ha a nő meghalt, az örökösei követelhatték a különvagyont. Végrendelet hiányában, meg kellett vizsgálni, hogy a különvagyon öröklött vagy szerzeményi jellegű volt-e. Ha nem maradt leszármazó, az öröklött különvagyont a többi örökösök, a szerzett különvagyont pedig a férj örökölte.¹²⁰

X. 4. *Mit jelent a szerződés tágabb körben értelmezve?*

Szentkirályszabadján és Litéren a szerződés még tágabb témakört ölelt fel, mint másutt az országban. Meghatározták, hogy ki mit visz a házasságba, mikből áll majd a leány kiházásítása. Nemcsak a szüleitől, hanem a rokonaitól ráháruló ajándékokat, vagyontárgyakat is érteni kellett.

A testvérek közti osztályt is meghatározták, de ezt a vagyonrészét csak a szülők halála után kapták birtokba, vagy tulajdonba. Példa erre Varjas Zsigmond és Pócz Ilona házassági szerződése, amelyben szülei Pócz Lajos és neje Gesztesi Mária kijelentik, hogy az ¼ telek az

¹¹⁶ DREKK 0 794 353 32

¹¹⁷ „...és á mit azután is együtt szerzünk, mind azt a fent irt eljegyzett jegyesemnek Kováts Susánnának hagyom.”

¹¹⁸ „...Varjas Zsigmond korábbi elhatározása esetén Pócz Ilonát elhalt férje minden vagyonában meg fogja illetni az özvegyi haszonélvezeti jog...” Varjas Zsigmond és Pócz Ilona házassági szerződése, Rácz Gyula litéri lakos irathagyatéka, fia Rácz Imre birtokában.

¹¹⁹ Kolosváry Bálint: A Magyar Magánjog Tankönyve II. Budapest. 1911. 445. p.

¹²⁰ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 78. p.

ő haláluk után lányukat megillető törvényes osztályrész erejéig kiegészítendő oly módon, hogy az ő vagyonukból mind a 4 gyerek egyenlő arányban részesedjen.¹²¹

X. 5. *Az özvegyek és gyermekeik*

A XVIII-XIX. században a családok több, mint 50 százalékában a szülők egyike már 45 éves kora előtt meghalt. Az özvegyasszonyoknál nagyon sok mindentől, talán főként az elveszített férj státuszától függött az, hogy férjhez mentek-e újból, vagy nem. Jobbágy özvegyek nem szívesen választottak társadalmilag alacsonyabb helyzetű új házastársat, ha egy leány vagy asszony egyszer nemes emberhez ment, ritkán lett újból házasságban jobbágy felesége.¹²² Az özvegynek volt házastársát egy évig kellett gyászolnia. Ha kiskorú gyermek volt, kivételesen megengedték a férfinél a fél évet, hiszen a gyerekekről gondoskodni kellett. Az özvegy rendszerint özvegygel társult, és magukkal vitték az új házasságba az előző házasságból származott gyerekeket is. Előfordult, hogy egy családban három rendbeli gyermek is élt, akiket így vettek számon: „Enyém ez, az a tied, amaz meg a mienk.”¹²³ Ha az özvegy nem tudta a gazdaságot önállóan vinni, úrbéri földjét elveszíthette. Előfordult, hogy az özvegy házáat adósságai miatt lerombolták, a rokonok megszállták, és nem akadt, aki megvédje. Szentkirályszabadján arra kötelezték az özvegyet, hogy férje halála után menjen hozzá annak fiútestvéréhez (levirátus), illetőleg felesége elvesztése folytán vegye el annak nőtestvérét (szororátus).¹²⁴ Ennek a célszerűségét azzal indokolták, hogy a rokon jobban szereti a mostohagyermeket, továbbá a vagyoni érdek is ehhez fűződött.

Ha özvegyember kérte a lány kezét, akkor azonnal íratnia kellett a lányra egy részt a vagyonából. Ilyenkor sokkal „drágábbra” tartották a lányt, mintha legény kérte volna. Erre találunk utalást a zirci Franek József és Stumpf Terézia közt kötött 1832-es „Házasságbéli Egyezésében”,¹²⁵ „...az édes apja akaratja következtében csak olly móddal ajánlkozott, ha tudni illik Franek József az apai házáat néki mőringolja...”.

Az özvegy meglévő és születendő gyermekei között már előre rendezték a vagyoni kérdéseket, hogy egyik se károsodjon. 1836-ban Eizel Constantin zirci lakos, szabó mester és

¹²¹ Op. cit. Litér község története 392-393. pp.

¹²² Péter Katalin: A jobbágy házassági szabadsága az örökös jobbágyság korában, In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére Gazdaság és társadalomtörténeti kötetek 2. Budapest MTA. 2002. 346. o.

¹²³ Op. cit. Litér község története 279. p.

¹²⁴ Uo. 281. o.

¹²⁵ VEML XI. 601. e. IV. 504.

Klein Mária olaszfalusi lakosok közötti „Házassági Contractusában”¹²⁶ megállapodtak, hogy „Mind a két fél lekötelezi magát, hogy mindent á mit Isten segítségével éltük lefolytáig együtt szereznek, azt ő már életben levő és első házasságbul származandó és ezen mostani házasságbul származandó gyermekek közt egyaránt fogják felosztani és ezen ígéreteiket akár melyiknek végrendeletében részlehajlás nélkül meg fogják erősíteni.”

A korábbi házasságából származott gyerekei javára tartást és vagyonrészt kötöttek ki. Jól példázza ezt Sábitz Márton és Molnár Júliánna házassági levele¹²⁷ Eplényből melyben a következő olvasható: „...Eplényben, ehhez illető örökösöké csak a Sábitz Mártontól született gyermekek tétetnek örökösöké /: kirekesztetvén a fölül említett kétt Radits féle gyermek József és Anna – illő figyelembe vétetvén azt mit a kiházásított gyermekek kiházásításukkor már előre kinyertenek.”

Gáspár Fülöp és Vajda Anna özvegyek Házasságébéli Contractusában,¹²⁸ melyet 1790-ben Olaszfaluban kötöttek, is megtalálható a felek korábbi házasságából származó gyerekek vagyonrészének kikötése, úgy mint Gáspár Fülöp Gáspár János nevű fiának¹²⁹ és Vajda Anna pedig Dobos Jánostól származó gyerekeinek.¹³⁰

X. 6. *A „vőülmenés” és a vallás kérdése*

Az egyetlen leányt házasság céljából nem adhatták ki a családból, hanem férjet hoztak a részére. A „vőülmenés” azt a formát jelentette, amikor a legény költözött a leány családjához. Ezt a néprajzosok uxorilokális vagy matrikoláris települési rendszernek nevezik. Ha a férjet az após örökbefogadta, a nemes leány sem süllyedt alsóbb társadalmi osztályból való urához. A vő saját vezetékneve mellé sokszor felesége családjának vezetéknevét is felvette. A vő helyzetét felesége családján belül megalázonak ítélték, teljesen kiszolgáltatva a leány érdekeinek.¹³¹

Az anyagi kérdéseken kívül főképp a vegyes házasságoknál a vallási kérdést is érintették. Veszprém megyére általánosságban elmondható, hogy a vallási endogámia

¹²⁶ VEML XI. 601. e. IV. 472.

¹²⁷ VEML XI. 601. e. VII. 920.

¹²⁸ VEML XI. 601. e. VIII. 106.

¹²⁹ „... úgy sem különben első feleségemtől megmaradott fiacskám Gáspár Jánosnak magam ajánlásából hagyok 60 nemes forintokat.”

¹³⁰ „eképpen tudni illik első hitvösöm Dobos Jánosnak megmaradott gyermekeimnek Atyai jusból ajánlok és hagyok mindenestül kész pénzt 170 nemes forintokat.”

¹³¹ Magyar Művelődés történet: Ősműveltség és középkori kultúra (1. kötet) In: Sinkovics István: A magyarság magánélete: Házasság, családi élet, Magyar Történelmi Társulat, Hasonmás Kiadás, Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt. Szekszárd 1990. 303-312. o.

jellemző, tehát az azonos felekezettűek házasságkötése. De ellenpéldák is vannak. Például Nagyesztergáron, a falu földbirtokosának, az Ányos családnak több családtagja is a XIX. század második felében vegyes házasságot kötött. Ányos Flóra 1887-ben a Győr megyei Eneséről származó evangélikus Enessey Lászlóhoz, Ányos Alice 1892-ben a Papkesziről érkező evangélikus Purgly Pálhoz ment férjhez, míg Ányos Sándor második házasságkötésekor evangélikus özvegyasszonyt, Vidor Máriát vette feleségül.¹³²

De ellenpéldák esetében mindig előre megbeszélték és írásba is foglalták, hogy a házastárs a vallását akadálytalanul gyakorolhatja házasságkötését követően. De itt is találtam ellenpéldát, a fent említett Vidor Máriát, aki 1889-ben tért át katolikus hitre.

A házasulandó felek egyességet kötöttek abban is, hogy a születendő gyermekek milyen vallásúak lesznek.

X. 7. A szankciók és a házassági szerződések megszűnése

A házassági szerződések feltételei között sok esetben fordult elő szankció, korlátozó meghagyás, a kézfogón adott ígéret megtartását elősegítő anyagi jellegű jogkövetkezmény kikötése. A jegyajándékokon túl kötbért, bánatpénzt, zálogot kötöttek ki, vagy adtak egymásnak, amit a házassági ígéret teljesítése után, vagy jogos okból történt visszalépés esetén visszaköveteltek egymástól. A vétkesen visszalépő fél két-háromszor annyi pénzt volt köteles megtéríteni, mint amit a zálog vagy az adott pénz ért.

A házassági szerződések megszűnése egybeesett a házasság megszűnésével: a házastárs halálával, holtta nyilvánításával, valamint a házassági kötelék felbontásával, vagyis válással illetve ágytól és asztaltól való elválasztással. Ha az ágytól és asztaltól elválasztott személyek a házastársi életközösséget visszaállították, az nem eredményezte a házassági szerződés automatikus újraéledését.¹³³

Összegzés

Dolgozatom megírásánál egy részről a németek betelepítésének bemutatását tűztem ki célomul, mely a X. század végétől a XVIII. század végéig több szakaszban, kisebb nagyobb megszakításokkal valósult meg. Ebben a témában olyan ismert és elismert személyek, mint

¹³² Nagyesztergár római katolikus házassági anyakönyvének másodpéldánya VEML IV. 482.

¹³³ Op. cit. Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon 81. p.

Hutterer Miklós, Bellér Béla és Manherz Károly végeztek kutatásokat és írtak tanulmányokat. Sajnos ezekben az értekezésekben Veszprém megyéről csak kevés információ áll rendelkezésre, szűkebb környezetemről Zirc és környékéről pedig csak néhány mondat erejéig olvashatunk. Ezért döntöttem úgy, hogy a magyarországi németek, akiknek minden tevékenységét a nagyfokú józanság, meggondoltság hatja át, akik életmódjukban, minden cselekvésükben mérsékeltek, takarékosak és a megtakarításban látják vagyonuk eredő forrását, továbbá, akiknek kitűnik alkalmazkodó képességük, mely legtöbbször a viszonyok helyes megítéléséből ered, e dolgozat méltó szereplői lehetnek. E téma feldolgozásával pedig lehetőséget kaptam egy érdekes, még kevésbé feldolgozott, ugyanakkor ma ismét nagyon aktuális téma kutatására.

Dolgozatom második részének megírásánál szólni kívántam a házassági szokásokról, - amelyeket a németek magukkal hoztak hazájukból, megőriztek, bizonyos változtatásokkal megtartottak, tovább örökölték és, amelyek egy részét még a mai napig is büszkén alkalmaznak és hivatkoznak elődeik előrelátó gondolkodásmódjára, a rájuk jellemző alaposággal, - valamint XVIII-XIX. századi magyar társadalom és benne a betelepített németek életének egyik legfontosabb mozzanatáról, a házassági szerződésekről.

Veszprém megyében és különösen a Zirc környéki kis falvakban kutatásokat még nem végeztek ebben a témában. Sajnos ezekről a szokásokról kevés tanulmányt találtam, illetve inkább rövid középiskolai dolgozatszerű leírásokat és azok is inkább csak néprajzi vonatkozásúak, néha számomra túl aprólékosak voltak, mivel néprajzi szempontból íródtak, amik természetesen nagyon értékesek, de a néprajzi mivoltukból kifolyólag nem feltétlenül juttattak hozzá azokhoz az információkhoz, amelyekre jelen tanulmány megírásához szükségem lett volna. Ezért ezek a leírások néha számomra már túl unalmasak voltak.

Néhány nevet azért szeretnék megemlíteni, mint Koppányi István, Lenkefi Ferenc, S Lackovits Emőke, akiknek a kutatásai és rövid összefoglalásai segítettek a háttér feltérképezésében.

Az átlagembernek a magyarországi németekről általában a svábbálok, a színes népviselet, a fűvós-, és a sramlizene valamint a néptánc jut eszébe. Éppen ezért komoly feladatnak és nagy kihívásnak tartottam és tartom most is gondolataim összefoglalásakor, hogy a házassági és lakodalmi szokások örömteli része mellett betekinthessem és összefoglalhattam annak jogi háttérét is, hisz ezen alkalmak jelentőségét akkor érthetjük meg

igazán, ha a háttérben rejlő apró részletekre is rávilágítunk és a jeles eseményt annak teljes komplexitásában vizsgáljuk.

Érdekes volt számomra az úrbéri-, és telepítési szerződések tanulmányozása, amelyek olvasása is már nagy próbatétel volt számomra, hisz a több, mint kétszáz éves iratok már megsárgultak, sőt itt-ott olvashatatlanok voltak, és akkor arról már nem is szólok, hogy a szóhasználatuk, a nyelvtani szabályuk és helyesírásuk teljesen eltér a mai használttól. Nagy segítségemre volt ebben azonban Lichtneckert András könyve, amire sajnos csak később találtam rá, de a dolgozat megírása szempontjából még kellő időben.

Páratlan élményt nyújtott számomra továbbá a nagyesztergári Plébánia hivatalban a Historia Domus tanulmányozása. E könyv olvasása is sok nehézséget okozott, hisz szintén nagyon sok helyen csak a találegonyság segített abban, hogy egyszerűen csak el tudjam olvasni és számomra akkor még az sem volt világos, hogy egyáltalán a dolgozatomban fel tudom-e majd használni, vagy egyáltalán találok-e olyan összefüggést, ami fontos lehet a témám számára.

De a nehézségek ellenére boldog vagyok és kiváltságosnak érzem magam, hiszen ezeknek a régi úrbéri-, és telepítési szerződéseknek és az anyakönyvi bejegyzéseknek a tartalmát megismerhettem, tanulmányozhattam és a kezemben tarthattam. Már maga ez a tény is nagy élményt jelentett számomra, amellet, hogy ezekből az iratokból az akkori kor embereinek gondolkodását is megismerhettem és meg kell állapítanom, hogy a magyarországi németiség fejlettebb gazdálkodási módszereket alkalmazott és egyben rugalmasabb szemléletű volt, mint a magyar, vagy a többi etnikum.

Egyet értek Bellér Béla kijelentésével, aki azt mondja: „A magyarság és a hazai németiség kapcsolatának nem csupán nagy múltja van, hanem jövője is.”¹³⁴

Ezért komoly feladatnak és nagy kihívásnak éreztem és érzem most is gondolataim összefoglalásakor, ugyanakkor örülök, hogy a felfedezőik első rácsodálkozásait is én élhettem át először.

Az eredetileg tárgyalásokból, átadásokból és átvételekből álló, időnként harcias elemeket is magában foglaló szokáscelemek, amelyek komoly, jogi és anyagi következményekkel bíró cselekményekből álltak, az elmúlt néhány hónapban közel kerültek hozzám. Az anyaggyűjtés és a kutatás során, - amit nagyon élveztem - a kiválasztott kor embereit egyre jobban becsültem és tiszteltem. Nagyon precízek, előrelátóak és

¹³⁴ Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története Magvető Kiadó Budapest 1981. 6. p.

gondoskodóak voltak. A ma művelt embere is sokat tanulhat az egyszerű emberek előre megtervezett, megszervezett mindennapjaiból és életéből.

Rájöttem, hogy az anyaggyűjtés a németek betelepítéséről, az úrbéri-, és telepítési szerződésekről és az házassági szokásaikról, a néprajzi kutatások olvasása, a jogforrások és a jogszokások megismerése a Levéltári kutatásokkal együtt sem lehet teljes, e dolgozat keretében erről teljes képet nem adhatok. Ezért leszűkítettem kutatásaimat Veszprém megyére és szűkebb környezetemre Zirc és környékének kis falvaira. A korlátok felállítását azért tartottam célszerűnek, mert lehetővé tette számomra az anyagok képességem szerint minél behatóbb feldolgozását.

Ügyeltem arra, hogy katolikus, református és evangélikus vallású, falusi, városi, nemes, jobbágy és zsellér, iparos, gazda és paraszt is legyen a vizsgált személyek között. A legrégebbi házassági szerződés, az első adat 1790-ből származik, a legkorábbi pedig 1921-ből. Forrásaimban gyakori az 1832. valamint az 1847. év, de kutattam 1805, 1808, 1821, 1834, 1836-os évekből is szerződéseket. A nagyszámú átolvasott, átböngészett, áttanulmányozott szerződésekből 18 házassági szerződést tudtam igazán felhasználni, ugyanis ezen szerződésekből találtam az átlagostól valamiben eltérő adatokat. Igyekeztem megállapításaimat példákkal illusztrálni. A többi szerződés viszont segített az általánosságok megállapításában.

Az általam elolvasott és ismertté vált adatokból, a vizsgált házassági szerződésekből megállapítható, hogy Veszprém megye és különösen a Zirc környéki apró falvak területén is ismert és elterjedt volt a móríngolás.

A feltárt forrásokból, anyagokból megállapítható, illetve a közölt adatokból könnyen arra a következtetésre juthatnánk, illetve arra a következtetésre jutottam, hogy nem értek egyet Tárkány Szücs Ernő néprajzi kutatásaiban megfogalmazottakkal, miszerint ő a móríngnak a Dunántúli típusában a városi jogot viszi tovább és jegyajándékként a kézfogás, az eljegyzés körében állónak írta le, mint foglalót. A követelés alapja pedig a szerződési kikötés lett. Ezzel ellentétben én arra a következtetésre jutottam a vizsgált házassági szerződések alapján, hogy a szerződések a házasságkötési szándék anyagi erősítését szolgálták inkább, hisz például, ha özvegyember vett feleségül hajadont, rögtön, még a házasság megkötése előtt ingatlant íratott a nő nevére.

Egyet értek viszont Tilcsik György Vas megyében végzett néprajzi kutatásaival, ahol a hitbér és a móríng nagyon gyakran összemósódott. Vizsgálódásaim szerint Veszprém

megyére és különösen Zirc és környékén lévő kis falvakra inkább ez a kijelentés helytálló. Sőt ezt a láncszemet annyival tovább fűzném, hogy az elolvasott művekben is gyakran keverik, a hitbér, móring, jegyajándék szavakat illetve minden logika nélkül felváltva használják őket.

Természetesen, mivel a házassági szerződéseket csak egy bizonyos meghatározott területen, Veszprém megyében és a Zirc környéki falvakban vizsgáltam, valamint az ő munkásságához képest jóval kevesebb kutatást végeztem, a Dunántúlra továbbra is igaz lehet és valószínű igaz is Tárkány Szücs Ernő megállapítása, de az általam vizsgált Zirc környéki kis falvakra ez az állítás nem állja meg a helyét.

Általánosítható viszont, hogy a szerződések zömmel kölcsönösek, a nő is adott a férjének hitbért a hozományából, tehát a házasságra lépő nő ellenmóringot adott, ami a férjet illette. Ha valamelyik félnek, vagy mindkettőnek az előző házasságából voltak kiskorú leszármazói, akkor kölcsönösen biztosították egymást a szerződésben, hogy a gyermekeket sajátjaikként tisztességesen felnevelik, a lányok esetében illendően kiházasítják, nagykorúságuk elérését követően vagy házasságkötésükkor az őket megillető vagyont nekik kiadják.

Általános tendenciaként Veszprém megyére is igaz, hogy a házasuló nők gyakran ágy -, és ruhaneműket ígérnek, az özvegyasszonyok készpénz és ingatlan lekötései tekintélyes összegek, néha felülmúlják a leendő férj vagyonát.

Az országos vizsgálatokhoz hasonlóan a január, február, novemberi sűrűsödést mutatják a házassági szerződések, de az október kivételével minden hónapból van forrás.

A szerződések alakításukat tekintve hasonlóak. Mivel a felek általában nem voltak írástudók, ezért a szerződést „saját kezük kereszt vonásával” vagyis egy nagy X-el látták el a nevük mellett. A szerződés érvényességéhez a szokásnak megfelelően négy tanú jelenlétére volt szükség, de sok esetben más érdekeltek (szülő, testvér) is aláírták.

Érdekesnek találtam a XVIII- XIX. század szóhasználatát, nyelvtani szabályait, a helyesírást, a keltezést. Nehézséget jelentett elolvasásuk, mivel már az iratok megsárgultak, itt-ott olvashatatlanok voltak. Néha a szerződések szövegeinek a megértése is problémát okozott, csak többszöri elolvasásra értettem meg a mögöttes lévő értelmet, hiszen mi ma másképpen beszélünk és fogalmazunk. De minden nehézség ellenére mégis kiváltságosnak éreztem magam, hisz a régi 150-200 éves iratokat a kezemben tarthattam, megismerhettem tartalmukat és ez által a múlt egy kis szeletével ismerkedhettem.

Kedves kötelességemnek tartom, hogy megköszönjem Dr. Barna Attila Tanár Úrnak a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszék Egyetemi Adjunktusának, témavezető tanáromnak szakszerű, szíves útmutatásait és jóindulatú tanácsait, melyekkel törekvéseimet támogatta.

Köszönöm Márkusné Vörös Hajnalka Veszprém Megyei Levéltár Igazgató helyettesének és Dr. Hudi József Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtár Igazgatójának, Szijártó László esperes úrnak segítségét, hogy lehetővé tették számomra a kiadatlan források felhasználását és ezzel anyagom teljesebb kiaknázását.

Felhasznált irodalom

1. A magyar jogtörténet forrásai Szemelvénygyűjtemény, In. Zsinati határozat Osiris Kiadó Budapest 2001.
2. A zirci régió németsege 1718 – 1939. Zirc, Szerkesztő: Gáspár Elke, Kiadó: Viza Kft. Veszprém 1998.
3. A Pallas Nagy Lexikona: Az Összes Ismeretek Enciklopédiája V. kötet, Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság Budapest 1983.
4. Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története, Magvető Kiadó Budapest 1981.
5. Bodrogi Tibor: Társadalmak születése, Budapest, 1962
6. Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok, In. A polgári házasság kialakulása Magyarországon Osiris Kiadó Budapest 2004.
7. Dominkovics Péter: Móringlevelek Győr megyéből Források 1. Győr, 1992.
8. Dr. Hudi József: Litér község története OOK. Pree Kft. Nyomda, 2007. In. Varjas Zsigmond és Pöcz Ilona házassági szerződése Veszprém
9. Faulhaber Ferenc: Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája III. kötet szerkesztette: Dr Jancsó Benedek, Dr Somogyi Gyula, Arad 1912.
10. Földi András és Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest 2006.
11. Grosschmid Béni: A házasságjogi törvény (1895. XXXI.t.cz.) Budapest, 1908. I .kötet A törvényjavaslat általános indoklása
12. Historia Domus, Nagyesztergár
13. Hutterer Miklós: A magyarországi német népcsoport Népi kultúra Népi társadalom 1973.
14. Illyés Gyula: Puszták népe, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1964.
15. Kolosváry Bálint: A Magyar Magánjog Tankönyve II. Budapest. 1911.
16. Koppányi István: Városlőd története Kiadó: Városlódi Falumúzeum Baráti Köre, Városlőd 1991.
17. Kováts Gyula: Házassági javaslat a törvényhozás előtt Budapest, 1884.
18. Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumai, urbári és telepítési szerződése 1690-1836, Veszprém megyei Levéltár 2009.

19. Magyar Értelmező Kéziszótár Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, Ó Nagy Gábor Kovalovszky Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
20. Magyar művelődés történet: Ősműveltség és középkori kultúra (1. kötet) In. Sinkovics István: A magyarság magánélete: Házasság, családi élet, Magyar Történelmi Társulat, Hasonmás Kiadás, Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt. Szekszárd 1990.
21. Magyar Művelődés történet: A kereszténység védőbástyája (3. kötet) In. Váczy Elemér: Két udvar, két főnemesség, Magyar Történelmi Társulat, Hasonmás Kiadás, Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt. Szekszárd 1991.
22. Márkusné Vörös Hajnalka: Nagyesztergár társadalom-néprajza, Nagyesztergár Német Kisebbségi Önkormányzat kiadványa, Faa Produkt Nyomda 2005.
23. Ó. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Budapest, 1962
24. Ó. Nagy Gábor- Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimaszótár Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
25. Révai Nagy Lexikona: Az Ismeretek Enciklopédiája VI. kötet, Hasonmás Kiadás, Szépirodalmi És Babits Kiadó 1991.
26. Szita László: A Dunántúl nemzetiségi struktúrájának alakulása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig PAB – VEAB, II/1. Pécs 1977..
27. Tárkány Szücs Ernő: Jogi kettősség a hazai nemzetiségek életében, In. II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai Kiadó: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya Budapest-Békéscsaba 1981.
28. Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások, Gondolat, 1981.
29. Új Magyar Lexikon, szerkesztette: Berei Andor, Csűrös Zoltán, Ernst Jenő, Hevesi Gyula, Julesz Miklós, Kovács István, Rényi Alfréd, Rényi Péter, Surányi János, Szigeti József, Waldapfel József , Zsigmond László, Akadémiai Kiadó, Budapest 1960.
30. Werbőczy István: Hármaskönyv. III. 29. cím 1.§

Folyóiratok, cikkek

1. Lenkefi Ferenc: Veszprém megye betelepülése a török hódoltság után, Veszprém In. Megyei Honismereti tanulmányok XVI. Veszprém 1996.

2. Peres Zsuzsanna: Házassági szerződések a törvény és a gyakorlat szerint a XVIII-XIX. századi Magyarországon In. JURA 8. évfolyam 2002. 2. szám
3. Péter Katalin: A jobbágy házasodási szabadsága az örökös jobbágyság korában, In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére Gazdaság és társadalomtörténeti kötetek 2. Budapest MTA. 2002.
4. S. Lackovits Emőke: Veszprém megye nemzetiségeinek történeti és néprajzi kutatása In. Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok X. Veszprém 1984
5. Schramm Ferenc: Vác népének szellemi kultúrája, Levéltári Szemle 1969. 3. szám.
6. Zólyomi József: A leány hozománya Ethnographia 108. évfolyam 1997. 1-2. szám

Levéltári szerződések

Veszprém Megyei Levéltár /VeML/ Egyezségek és szerződések 104.

VeML. Urbéri iratok. Urbáriumok, Lókút

VeML. Urbéri töredékes iratok Magyarpolány

VeML/ Egyezségek és szerződések 121

Zirci apátság levéltára. Archivum Vetus. C 88.

Levéltári Házassági Szerződések

Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára Pápa (DREKK), 0 794 353
32

DREKK 0 794 353 43

Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VEML) XI. 601. e. IV. 408.

VEML XI. 601. e. IV. 409.

VEML XI. 601. e. IV. 410.

VEML XI. 601. e. IV. 411.

VEML XI. 601. e. IV. 412.

VEML XI. 601. e. IV. 413.

VEML XI. 601. e. IV. 472.

VEML XI. 601. e. IV. 504.

VEML XI. 601. e. IV. 505.

VEML XI. 601. e. VII. 911.

VEML XI. 601. e. VII. 920.

VEML XI. 601. e. VIII. 28.

VEML XI. 601. e. VIII. 34.

VEML XI. 601. e. VIII. 106.

Levéltári Házassági bejegyzések mikrofilmen

Nagyesztergár római katolikus házassági anyakönyvének másodpéldánya Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VEML IV. 482.).c

Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára

1. Grünceiszné Józsa Zsuzsanna: Egy német nemzetiségű falu a Bakonyban, Pula 1994. Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára Veszprém, Itsz.12 548-94
2. Kiss Albertné: Párvasztás, lakodalmi szokások Németbányán 1988. Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára Veszprém Itsz: 12 348-88
3. Köller Mónika: Egy sváb lakodalom Herenden, Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Adattára, Veszprém 1995. Itsz: 12 588-95
4. Koppányi István: A városlődi németek lakodalmi szokásai Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára Veszprém Itsz:11826-82

